

**สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(สุวฑฺฒนมหาเถร)**

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(สุวฑฒนมหาเถร)

พระชาติภูมิ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฒนมหาเถร) เป็นชาวจังหวัดกาญจนบุรี มีพระนามเดิมว่า เจริญ คชวัตร ประสูติเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2456 เวลาประมาณ 04.00 น. เศษ (นับอย่างปัจจุบันเป็นวันที่ 4 ตุลาคม) ตรงกับวันศุกร์ ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 11 ปีฉลู ณ ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี พระชนกชื่อ นายน้อย คชวัตร พระชนนีชื่อ นางกิมน้อย คชวัตร

บรรพชนของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช มีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจ เพราะมาจาก 4 ทิศทาง กล่าวคือ พระชนกมีเชื้อสายมาจากกรุงเก่าทางหนึ่ง จากปักขใต้ทางหนึ่ง ส่วนพระชนนีมี เชื้อสายมาจากญวนทางหนึ่ง จากจีนทางหนึ่ง

นายน้อย คชวัตร เป็นบุตรนายเล็กและนางแดงอิม เป็นหลานปู่หลานย่าของหลวงพิพิธภักดี และนางจิ้น หลวงพิพิธภักดีนั้นเป็นชาวกรุงเก่าเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ ๑ ได้ออกไปเป็นผู้ช่วยราชการอยู่ที่เมืองไชยาคราวหนึ่ง และเป็นผู้หนึ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3

นายน้อย คชวัตร

นางกิมน้อย คชวัตร

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปคุมเขลยศึก ที่เมืองพระตะบอง คราวหนึ่ง หลวงพิพิธภักดีได้ภรรยา เป็นชาวไชยา 2 คนชื่อทับคนหนึ่ง ชื่อนุ่นคนหนึ่ง และได้ภรรยาเป็นชาวพุมเรียงอีกคนหนึ่งชื่อแต้ม ต่อมา เมื่อครั้งพวกแขกยกเข้าตีเมืองตรัง เมืองสงขลาของไทย เมื่อ พ.ศ. 2381 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด ซึ่งต่อมาได้เป็นที่ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ในรัชกาลที่ 4) เป็นแม่ทัพยกออกไปปราบปราม หลวงพิพิธภักดีได้ไปในราชการทัพครั้งนั้นด้วย และไปได้ภรรยาอีกหนึ่งชื่อจิ้น ซึ่งเป็นธิดาของพระปลัดเมืองตะกั่วทุ่ง (สน) เป็นหลานสาว ของพระตะกั่วทุ่ง หรือพระยาโลหภูมิพิสัย (ขุนดำ ชาวเมืองนครศรีธรรมราช) ต่อมา หลวงพิพิธภักดี ได้พาภรรยาชื่อจิ้นมาตั้งครอบครัวอยู่ในกรุงเทพฯ และได้รับภรรยาเดิมชื่อแต้ม จากพุมเรียงมาอยู่ด้วย (ส่วนภรรยาอีก 2 คนได้ถึงแก่กรรมไปก่อน)

เวลานั้น พี่ชายของหลวงพิพิธภักดี คือพระยาพิชัยสงคราม เป็นเจ้าเมืองศรีสวัสดิ์กาญจนบุรี และมีอาชีพ พระยาประสิทธิสงคราม (ขำ) เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี ต่อมาหลวงพิพิธภักดีลาออกจากราชการและได้พาภรรยาทั้ง 2 คนมาตั้งครอบครัวอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี

กล่าวกันว่า หลวงพิพิธภักดีนั้นเป็นคนดี เมื่อเป็นผู้ช่วยราชการอยู่ที่เมืองไชยา เคยเขียนนักโทษตายทั้งคอก เป็นเหตุให้หลวงพิพิธภักดีเกิดสลดใจลาออกจากราชการ แต่บางคนเล่าว่า เหตุที่ทำให้หลวงพิพิธภักดีต้องลาออกจากราชการนั้น ก็เพราะเกิดความเรื่องที่ได้ธิดา พระปลัดเมืองตะกั่วทุ่ง ชื่อจิ้นมาเป็นภรรยาตนเอง

เมื่อพี่ชายคือพระพิชัยสงคราม ทราบว่าหลวงพิพิธภักดีอพยพครอบครัวมาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ก็ได้ชักชวนให้ เข้ารับราชการอีก แต่หลวงพิพิธภักดีไม่สมัครใจ และได้ทำนาเลี้ยงชีพต่อมา

นายน้อย คชวัตร ได้เรียนหนังสือตลอดจนได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ 2 พรรษาอยู่ในสำนักของ พระครูสังฆคณาจารย์ (สุด) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) ซึ่งเป็นวัดใกล้บ้านพระครูสังฆคณาจารย์ นั้น เป็นบุตรคนเล็กของหลวงพิพิธภักดีกับนางจิ้น เป็นอาคนเล็กของนายน้อย เมื่อลาสิกขาแล้ว นายน้อยได้เข้ารับราชการ เป็นเสมียนสังกัดกระทรวงมหาดไทย ที่เมืองกาญจนบุรี และได้แต่งงานกับนางกิมน้อยในเวลาต่อมา

นางกิมน้อย มาจากบรรพชนสายญวนและจีน บรรพชนสายญวนนั้นได้อพยพเข้ามา เมืองไทย ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งเจ้าพระยาบดินเดชา (สิงห์ ต้นตระกูลสิงหนคร) ยกทัพ ไปปราบจระจกเมืองญวน ได้ครอบครัวญวนส่งเข้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พวกญวนที่นับถือพระพุทธศาสนาไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ กาญจนบุรี เมื่อปลายปี พ.ศ. 2372 เพื่อทำหน้าที่รักษาป้อมเมือง ส่วนพวกญวนที่นับถือศาสนาคริสต์ให้ไป ตั้งบ้านเรือน อยู่กับพวกญวนเข้ารีตที่เมืองสามเสนในกรุงเทพฯ ฯ บรรพชนสายญวนของนางกิมน้อย เป็นพวกญวนที่เรียกว่า “ญวนครัว”

ส่วนบรรพชนสายจีนนั้น ได้โดยสารสำเภามาจากเมืองจีน และได้ไปตั้งถิ่นฐานทำการค้า อยู่ที่กาญจนบุรี

นางกิมน้อยเป็นบุตรีนายทองคำ (สายญวน) กับนางเฮงเล็ก แซ่ตัน (สายจีน) เกิดที่ ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง กาญจนบุรี เมื่อแต่งงานกับนายน้อยแล้ว ได้ใช้ชื่อว่าแดงแก้ว แต่ต่อมาก็กลับไปใช้ชื่อเดิม คือกิมน้อย หรือน้อยตลอดมา

นายน้อย คชวัตร เริ่มรับราชการในตำแหน่งเสมียน แล้วเลื่อนขึ้นเป็นผู้รั้งปลัดขวาแต่ต้องออกจากราชการเสียคราวหนึ่ง เพราะป่วยหนัก หลังจากหายป่วยแล้วจึงกลับเข้ารับราชการใหม่ เป็นปลัดขวาอำเภอวังขนาย กาญจนบุรี ต่อมาได้ย้ายไปเป็นปลัดอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เกิดป่วยเป็นโรคเนื้อร้ายออก จึงกลับมารักษาตัวที่บ้านกาญจนบุรีและได้ถึงแก่กรรมเมื่อมีอายุเพียง 38 ปี ได้ทิ้งบุตรน้อย ๆ ให้ภรรยาเลี้ยงดู 3 คน คือ

1. เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ คชวัตร)
2. นายจำเนียร คชวัตร
3. นายสมุทร คชวัตร (ถึงแก่กรรมแล้ว)

สำหรับเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร นั้น ป้าเฮง ผู้เป็นที่สาวของนางกิมน้อย ได้ขอมาเลี้ยงตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และทรงอยู่ในความเลี้ยงดูของป้าเฮงมาตลอดจนกระทั่ง ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ป้าเฮงได้เลี้ยงดูเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ด้วยความถนอมเอาใจเป็นอย่างดีจนพากันเป็นห่วงว่า จะทำให้เสียเด็ก เพราะเลี้ยงแบบตามใจเกินไป

ชีวิตในปฐมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร นับว่าเป็นสุขและอบอุ่น เพราะมีป้าคอยดูแล เอาใจใส่อย่างถนอม ส่วนที่นับว่าเป็นทุกข์ของชีวิตในวัยนี้ก็คือ ความเจ็บป่วยออกแดดของร่างกาย ในเยาว์วัยเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเจ็บป่วยออกแดดอยู่เสมอ จนคราวหนึ่งทรงป่วยหนักถึงกับ ญาติ ๆ พากันคิดว่าคงจะไม่รอดและบ่นว่าถ้า หายป่วยจะให้บวชแก้บน เรื่องนี้นับเป็นเหตุหนึ่ง ที่ทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงบรรพชาเป็นสามเณรในเวลาต่อมา

พระนิสัยของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร เมื่อเยาว์วัยนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นบุพพนิมิตหรือเป็นสิ่งที่แสดงถึงวิถีชีวิต ในอนาคตของพระองค์ได้อย่างหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อทรงพระเยาว์พระนิสัยที่ทรงแสดงออกอยู่เสมอได้แก่การชอบเล่นเป็นพระ หรือเล่นเกี่ยวกับ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น เล่นสร้างถ้ำก่อเจดีย์ เล่นทอดผ้าป่าทอดกฐิน เล่นทิ้งกระจาด แม้ของเล่นที่ชอบทำของเล่นที่เกี่ยวกับพระ เช่น ทำคัมภีร์เทศน์เล็ก ๆ ตาลปัตรเล็ก ๆ (คือพัดยศเล็ก ๆ)

พระนิสัยที่แปลกอีกอย่างหนึ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร เมื่อเยาว์วัยคือ ทรงชอบเล่นเทียน เนื่องจาก ป้าต้องออกไปทำงานตั้งแต่ยังไม่สว่าง เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร จึงต้องพลอยตื่นแต่ตีตาม ป้าด้วยแล้วไม่ยอมนอนต่อ ป้าจึงต้องหาของให้เล่น คือหาเทียนไว้ให้จุดเล่น เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ก็จุดเทียนเล่นและนั่งดูเทียนเล่นอยู่คนเดียวจนสว่าง

พระนิสัยในทางไม่ดีก็ทรงมีบ้างเช่นเดียวกับเด็กทั่วไป ดังที่ทรงเคยเล่าว่า เมื่อเยาว์วัยก็ทรงชอบเลี้ยงปลากัด ชนไก่ และบางครั้งก็ทรงหัดตีมสุรา ตีมกระแซ้ไปตามเพื่อน แต่พระนิสัยในทางนี้มีไม่มาก ถึงกับจะทำให้กลายเป็นเด็กเถร

เมื่อพระชนมายุได้ 8 ขวบ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร จึงเริ่มเข้าโรงเรียน คือโรงเรียนประชาบาล วัดเทวสังฆาราม ซึ่งใช้ศาลาวัดเป็นโรงเรียน จนจบชั้นประถม 3 เท่ากับจบชั้นประถม ศึกษาในครั้งนั้น หากจะเรียนต่อชั้นมัธยมจะต้องย้ายไปเรียนที่โรงเรียน มัชฌิมวัดชัยชุมพลชนะสงคราม (วัดใต้) ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด สุดท้ายทรงตัดสินใจเรียนต่อชั้นประถม 4 ซึ่งจะเปิดสอนต่อไปที่โรงเรียน วัดเทวสังฆารามนั้น แล้วก็จะเปิดชั้นประถม 5 ต่อไปด้วย (เทียบเท่า ม.1 และ ม.2 แต่ไม่มีเรียนภาษาอังกฤษ) ในระหว่างเป็นนักเรียน ทรงสมัครเป็นอนุชาตและลูกเสือ ทรงสอบได้เป็นลูกเสือเอก ทรงจบการศึกษาชั้นประถม 5 เมื่อ พ.ศ. 2468 พระชนมายุ 12 พรรษา

หลังจากจบชั้นประถม 5 แล้ว ทรงรู้สึกว่ามีมาทางตัน ไม่รู้ว่าจะเรียนอะไรต่อและไม่รู้ว่า จะไปเรียนที่ไหน เพราะขาดผู้นำครอบครัวที่จะเป็นผู้ช่วยคิดช่วยแนะนำตัดสินใจทรงเล่าว่า เมื่อเยาว์วัยทรงมีพระอัยยาศัยค่อนข้างฉลาด กลัวต่อคนแปลกหน้า และค่อนข้างจะเป็นคนติดป่าที่อยู่ ใกล้ชิดกันมา แต่ทรงพระเยาว์โดยไม่เคยแยกจากกันเลย จึงทำให้พระองค์ไม่กล้าตัดสินใจ ตัดสิน พระทัยไปเรียนต่อที่อื่น

บรรพชาอุปสมบท

ในปีรุ่งขึ้นคือ พ.ศ. 2469 นายชาย 2 คนจะบวชเป็นพระภิกษุที่วัดเทวสังฆาราม พระชนนีและป้าจิ้งชักชวน เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ซึ่งขณะนั้นพระชนมายุย่าง 14 พรรษา ให้บวช เป็นสามเณรแก้บนที่ค้างมาหลายปีแล้วให้เสร็จเสียที เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ จึงตกลงพระทัย บวชเป็นสามเณรที่วัดเทวสังฆารามในปีนั้น โดยพระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม ซึ่งเรียกกันว่า “หลวงพ่อดูวัดเหนือ” เป็นพระอุปัชฌาย์ (สุดท้าย ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพมงคลรังษี) พระครูนิวิฐสมาจาร (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปการาม ซึ่งเรียก

กันว่า “หลวงพ่อดูวัดหนองบัว” เป็นพระอาจารย์ ให้สละและศีล ก่อนที่จะทรงบรรพชาเป็นสามเณร เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ไม่เคยอยู่วัดมาก่อน เพียงแต่ไปเรียนหนังสือที่วัด จึงไม่ทรงคุ้นเคยกับพระรูปใดในวัด แม้หลวงพ่อดูเหนือผู้เป็น พระอุปัชฌาย์ของพระองค์ก็ไม่ทรงคุ้นเคยมาก่อน ความรู้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องวัด ก็ไม่เคยมีมาก่อนเช่นกัน นอกจากการไปวัดในงานเทศกาล การไปทำบุญที่วัดกับป้า และเป็น เพื่อนป่าไปฟังเทศน์เวลากลางคืนในเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งที่วัดเหนือมีเทศน์ทุกคืนตลอด พรรษา ทรงเล่าว่า ถ้าพระเทศน์เรื่องชาดก ก็รู้สึกฟังสนุก เมื่อถึงเวลาเทศน์ก็มักจะเร่งป่าให้รีบไปฟัง แต่ถ้าพระเทศน์ธรรมะก็ทรงรู้สึกว่ามีไม่รู้เรื่อง และเร่งป่าให้กลับบ้าน

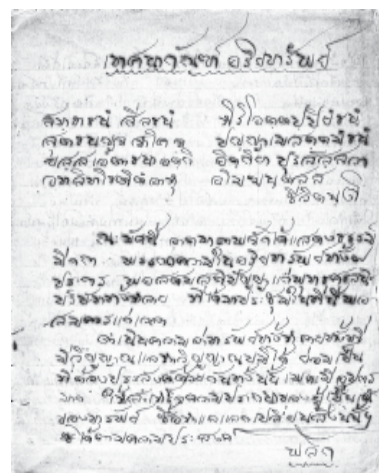
กล่าวได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ เมื่อทรงพระเยาว์นั้นแทบจะไม่เคยห่างจากอกของป้าเลย ยกเว้นการไปแรมคืนในเวลา เป็นลูกเสือบ้างเท่านั้น ในคืนวันสุดท้ายก่อนที่จะทรงบรรพชาเป็นสามเณรนั้น ป้าพูดว่า “คืนนี้เป็นคืนสุดท้ายที่จะอยู่ด้วยกัน” ซึ่งก็เป็นความจริง เพราะหลังจากทรงบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็ไม่ทรงมีโอกาส กลับไปอยู่ในอ้อมอกของป้าอีกเลยจนกระทั่งป่าเฮง ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2507

กล่าวได้ว่า ชีวิตพรหมจรรย์ของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ นั้นเริ่มต้นจากการบวชแก้บน เมื่อทรงบรรพชาแล้ว ก็ทรง อยู่ในความปกครองของหลวงพ่อดัดเหนื่อ และทรงเริ่มคุ้นเคย กับหลวงพ่อดัดขึ้นเป็นลำดับ

พรรษาแรกแห่งชีวิตพรหมจรรย์ ณ วัดเทวสังฆาราม เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ยังไม่ได้เล่าเรียนอะไร มีแต่ท่อง สามเณรศึกษา (คือข้อ พิธีปฏิบัติสำหรับสามเณร) และท่องบทท้าวตรสวดมนต์เท่านั้น ส่วนกิจวัตร ก็คือการปฏิบัติรับ ใช้หลวงพ่อดัด ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ มีสิ่งหนึ่งที่หลวงพ่อดัดสอนในระหว่างที่ทำ อุปัชฌาย์วัตร (คือการปฏิบัติรับ ใช้พระอุปัชฌาย์) ก็คือ การต่อเทศน์ แบบที่เรียกกันว่า ต่อหนังสือคำ อันเป็นวิธีการ เรียนการ สอนอย่างหนึ่งในสมัยโบราณ กล่าวคือ เมื่อเข้าไปทำ อุปัชฌาย์วัตรในตอนค่ำ มีการบิณฑบาตเป็นต้น หลวงพ่อดัด ก็จะอ่าน เทศน์ให้ฟังคืนละตอน แล้วท่องจำตามคำ อ่านของท่าน ทำต่อเนื่องกันไปทุกคืน จนจำได้ทั้งหมด กัณฑ์เทศน์ที่หลวงพ่อดัด ต่อให้คือ เรื่องอริยทรัพย์ 7 ประการ เมื่อทรงจำได้คล่องแล้ว หลวงพ่อดัดก็ให้ขึ้นเทศน์ปากเปล่า ให้ญาติโยมฟัง ในโบสถ์คืนวัน พระวันหนึ่งในพรรษานั้น หลังจากเทศน์ให้ญาติโยมฟังแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ยังทรงบันทึกเทศน์ กัณฑ์นี้ ไว้ในสมุดบันทึกส่วนพระองค์ด้วย

ครั้นออกพรรษาแล้ว ก็ยังเพลินอยู่ในชีวิตพรหมจรรย์ หลวงพ่อดัดจึงชักชวนให้ไปเรียนภาษาบาลี คือเรียนพระปริยัติธรรมที่วัดเสนหา ในจังหวัดนครปฐม หลวงพ่อดัดบอกว่า “เพื่อว่าต่อไปจะได้กลับมาสอนที่วัดเทวสังฆาราม และจะสร้างโรงเรียน พระปริยัติธรรมเตรียมไว้ให้” เมื่อสามเณร และญาติโยม

ลายพระหัตถ์ที่ทรงบันทึกเทศน์ กัณฑ์แรก เรื่อง อริยทรัพย์ 7

ยินยอม หลวงพ่อดัดจึงได้พาเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ไปฝากไว้กับพระครูสังฆวรวิสัย (อาจ) เจ้าอาวาสวัดเสนหา เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2470 เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ จึงได้เริ่มเรียนบาลี ไวยากรณ์ที่วัดเสนหา ในพรรษาศกนั้น โดยมีพระเปรียญจากวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพ ฯ ไปเป็นอาจารย์สอน เมื่อออกพรรษาแล้ว อาจารย์สอนภาษาบาลีที่วัดเสนหาเห็นแววของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ว่าจะเจริญก้าวหน้าในทางการศึกษาต่อไป จึงชักชวนให้เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ไปอยู่วัดมกุฏกษัตริยาราม เพื่อจักได้เล่าเรียนได้สูง ๆ ยิ่งขึ้นไป และอาจารย์ท่านนั้นก็ติดต่อกับวัดมกุฏกษัตริยารามให้เรียบบรรยากาศด้วย แต่เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ นำเรื่องนี้ไปปรึกษาหลวงพ่อดัดที่วัดเหนื่อ หลวงพ่อดัดไม่เห็นด้วย เพราะหลวงพ่อดัด

คิดไว้ว่าจะพา เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ไปฝากไว้ที่วัด บวรนิเวศวิหารอยู่แล้ว จึงเป็นอันยกเลิกที่จะไปอยู่ วัดมกุฏกษัตริย์ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ จึงอยู่ จำพรรษาเรียนบาลีต่อไปที่วัดเสนหาอีกหนึ่งพรรษา

พ.ศ.2472 หลังออกพรรษาแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้กลับไปพัก ณ วัดเทวสังฆาราม ช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพื่อเตรียมตัวเข้าไปอยู่กรุงเทพฯ ฯ

วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ.2472 หลวงพ่อวัดเหนือได้พาเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ โดยสารรถไฟ จากกาญจนบุรี มากรุงเทพฯ ฯ แล้วพาไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร แล้วนำเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ขึ้นเฝ้าถวาย ตัวต่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จ พระวชิรญาณวงศ์ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่ออยู่ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักวัดบวรนิเวศ วิหารต่อไป

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ได้ทรงพระเมตตาไว้ และ ทรงมอบให้อยู่ในความปกครองของพระครูพุทธมนต์ ปรีชา (เฉลิม โรจนศิริ ภายหลังลาสิกขา) หลังจากทรง เข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ไม่นาน ทรงปฏิบัติตาม กฎกติกาของวัดครบถ้วนแล้ว ก็ทรงได้รับประทานนาม ฉายาจากสมเด็จพระสังฆราช เจ้า ฯ ว่า “สุวฑฒโน” ซึ่งมีความหมายว่า “ผู้เจริญดี”

เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้ทรงบันทึกเล่าเหตุการณ์ เกี่ยวกับการเข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ของพระองค์ไว้ อย่างน่าสนใจยิ่ง บันทึกของพระองค์ดังกล่าวแสดงให้เห็น ว่า พระองค์ประสบ ความสำเร็จในช่วงต้นของชีวิต พรหมจรรย์และการศึกษาก็เพราะทรงได้พระอาจารย์ และผู้ปกครองที่ดี พระอาจารย์ของพระองค์ในช่วงนี้ก็คือ

พระครูพุทธมนต์ปรีชา (เฉลิม) ส่วนผู้ปกครองของพระองค์ ในช่วงนี้ก็คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรม หลวงวชิรญาณวงศ์ ดังที่ทรงกล่าวถึงท่านทั้งสองไว้ว่า

พระครูพุทธมนต์ปรีชา เป็นผู้มึ่กิริยาจากอ่อนหวาน ใจแข็ง รู้จักกาลเทศะ รู้จักการควรไม่ควร มีเขาวัวไวหวัพริบ มีคารวะต่อผู้ใหญ่ ไม่ตีตัวเสมอแม้กับผู้ใหญ่ที่คุ้นเคยเป็นกันเอง รู้จักพูดให้ผู้ใหญ่ เชื่อ เมื่อถึงคราวต้องเป็นหัวหน้าจัดการงาน วางตนเป็นผู้ใหญ่เต็มที่มีสมแก่ฐานะมีความสามารถในการ จัดการงานให้สำเร็จ ฉลาดในการปฏิสังขรณ์ในการทำงาน จะไม่ปล่อยให้ศิษย์ทำในสิ่งที่ไม่แน่ใจว่าศิษย์ จะทำได้ดี เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้น กับศิษย์ของตน แนะนำสั่งสอน ศิษย์ให้รู้จักวาง ตัวให้พอเหมาะ ยกย่องศิษย์ให้เป็นที่ปรากฏในหมู่เพื่อนฝูง กล่าวโดยสรุปก็คือ เป็นผู้มีน้ำใจและมี สัจจริยธรรม ควรเอาเป็นแบบอย่างในทางดีได้

ส่วนสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ นั้น ทรงมีพระเมตตาต่อภิกษุสามเณรทั่วไป โดยเฉพาะสามเณร ที่มาจากบ้านนอกดูจะมีพระเมตตาเป็นพิเศษ สามเณรทุกรูปจะต้องถูกจัดเวรอยู่ ปฏิบัติถวายงานสมเด็จ พระสังฆราชเจ้า ฯ สับเปลี่ยนกันไปทุกวัน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ทรงมีวิธีที่จะฝึกสอนสามเณรให้ มีความรู้ความฉลาดในเรื่องต่าง ๆ ด้วยพระเมตตาเสมอ เช่น ทรงฝึกให้สามเณรอ่านหนังสือพิมพ์ หาก สามเณรรูปใดอ่านไม่คล่องหรือไม่ถูก ก็จะทรงอ่าน ให้ฟังเสียเอง ทรงฝึกให้สามเณรหัดคิด หัดสังเกต และหัดทำสิ่งต่าง ๆ ที่จะเป็นการฝึกความเฉลียวฉลาด หากสามเณรทำผิดหรือทำไม่ถูก พระองค์ก็จะ

ทรงทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๑ ก็ทรงถูกฝึกในลักษณะดังกล่าวนี้อยู่บ่อย ๆ เช่นทรงเล่าว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๑ รับสั่งให้เอากระดาษทำลงข้างในขวด แต่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๑ ไม่เข้าพระทัย เอากระดาษไปรองกันขวด พอทอดพระเนตรเห็นเข้าก็รับสั่งว่า “เณรนี่ก็โง่เหมือนกัน” แล้วก็ทรงทำให้ดู

จากการแนะนำสั่งสอนและการปฏิบัติพระองค์และปฏิบัติตนให้เห็นเป็นตัวอย่างของ พระอาจารย์ทั้งสองท่านดังกล่าวแล้ว ทำให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๑ รู้จักคิดรู้จักสังเกตและจดจำ เอามาเป็นเยี่ยงอย่างในการพัฒนาพระองค์เอง

การศึกษา

ในปีแรกที่เข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๑ ก็ทรงสอบได้นักธรรมชั้นตรี

พ.ศ.2473 ทรงสอบได้นักธรรมชั้นโท และเปรียญธรรม 3 ประโยค พระองค์ทรงบันทึกเกี่ยวกับความรู้สึก เมื่อทรงสอบเปรียญธรรม 3 ประโยคได้ว่า “ไม่มีปีใดที่ให้ความสุขกาย สุขใจมากเท่ากับคราวที่สอบ ป.ธ.3 ได้”

พ.ศ.2474 ทรงตั้งใจเรียนประโยค 4 ด้วยความมุ่งหวังอย่างสูง พร้อมทั้งทรงเตรียมประโยคเก็ง หรือว่าเก็งข้อสอบที่คาดว่าจะออกไว้ด้วยความมั่นใจ เมื่อถึงคราวสอบกลับปรากฏว่า ข้อสอบไม่ได้ออกประโยคเก็งหรือประโยคยาก ๆ ที่ทรงเตรียมไว้ แต่กลับออกประโยคง่าย ๆ ที่ไม่ได้สนใจเตรียม แต่ก็ทรงรู้สึกว่าข้อสอบง่ายมาก ทำให้ด้วยความมั่นใจพระทัยแต่ผลสอบปรากฏว่า พระองค์สอบตกประโยค 4 ได้ทรงบันทึกถึงความรู้สึกเมื่อทรงสอบตก คราวนั้นไว้ว่า ทรงรู้สึกเสียใจและท้อแท้ใจมาก ถึงกับทรงคิดว่า พระองค์คงจะหมดวาสนาในทางพระศาสนาเสียแล้ว เพราะมานะพยายามและ

ตั้งใจขนาดนี้ยังสอบตก แต่หลังจากทรงคิดทบทวนและไตร่ตรองดูว่าทำไม พระองค์จึงสอบตก ก็ทรงได้พบความจริงด้วยพระองค์เองว่า การสอบตกนั้นเป็นผลของความประมาทโดยแท้ กล่าวคือ

ประการแรก ทรงพบว่าพระองค์ทรงหยิ่งทงในความรู้ของตนเองมากเกินไป จนทำให้เห็นไปว่าทำอะไร ก็สอบได้แน่ เมื่อถึงเวลาสอบจึงทำข้อสอบด้วยความหละหลวม ไม่พิจารณาให้รอบคอบ ด้วยสำคัญผิดว่าตนรู้ดีแล้ว จึงทำข้อสอบผิดพลาดมาก ถึงกับได้คะแนนศูนย์

ประการที่สอง ทรงพบว่าพระองค์ทรงอยู่ในความประมาท ที่ไม่ดูตำรับตำราให้ทั่วถึงมุ่งดูแต่เฉพาะที่เห็นว่ายากและคาดคะเนหรือเก็งว่าจะออกเป็นข้อสอบเท่านั้น เมื่อข้อสอบ ออกไม่ตรงตามที่เก็งไว้ จึงทำข้อสอบผิด พลาดโดยไม่รู้ตัวว่าทำผิด

ประการที่สาม ทำให้ทรงเห็นว่า การเรียนแบบสนใจเรียนหรือสนใจดูเฉพาะที่เก็งว่าจะออกสอบเท่านั้น ไม่ใช่ใช้วิธีการเรียนที่ถูกต้อง เพราะไม่ทำให้เกิดความรู้อย่างแท้จริง และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระองค์สอบตก

พ.ศ.2475 ทรงเรียนซ้ำประโยค 4 อีกครั้ง และทรงเตรียมสอบนักธรรมชั้นเอกด้วยและ ในปีทรง เลิกวิธีการเรียนแบบเก็งข้อสอบ แต่ทรงเรียนแบบสม่ำเสมอและทั่วถึง ผลการสอบปรากฏว่า สอบได้ทั้งนักธรรม ชั้นเอกและเปรียญธรรม 4 ประโยค

กล่าวได้ว่า ชีวิตในปฐมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ๑ นั้นดำเนินไปด้วยความราบรื่นประสบความสำเร็จ โดยมีปัจจัยแวดล้อมเป็นตัวเสริมที่สำคัญ คือ ผู้ปกครองและครูอาจารย์ที่ดี ที่คอยให้คำแนะนำ และชักนำไปในทางที่ดี ประกอบกับในส่วนพระองค์เองก็ทรงมีพื้นอัธยาศัย ที่ดีคือมีพระอัธยาศัย โน้มเอียงไปในทางพระศาสนาเป็นทุนอยู่แล้ว การชั้นนำของผู้ปกครอง และผู้ที่เกี่ยวข้องจึงช่วย ส่งให้พระองค์ดำเนินไปในทิศทาง ที่ถูกต้องตรงตามพื้นเพของพระอริยาสัย เป็นเหตุให้พระองค์ ประสบความสำเร็จในชีวิตวัยเด็ก

สรุปได้ว่า ชีวิตในปฐมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ๑ ในฐานะที่ทรงดำเนินชีวิตในเพศพรหมจรรย์นั้น ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระองค์ประสบความสำเร็จในวัยนี้ มีทั้งปัจจัย ภายนอกคือบุคคลแวดล้อม และปัจจัยภายในคือพระอริยาสัยและคุณสมบัติส่วน พระองค์เองประกอบกัน

พ.ศ.2476 เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ๑ ทรงมีพระชนมายุครบอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ทรงกลับ ไปอุปสมบท ณ วัดเทวสังฆาราม กาญจนบุรี สำนักเดิมของพระองค์เมื่อครั้งทรงบรรพชาเป็นสามเณร ทั้งนี้ก็เพื่ออยู่ช่วยสอน พระปริยัติธรรมสนองพระคุณของหลวงพ่อก ตามคำที่หลวงพ่อกเคย พูดไว้เมื่อ ก่อนที่ จะนำพระองค์มาฝากให้อยู่เรียน ภาษาบาลีที่วัดเสนาหาเป็นครั้งแรกว่า เพื่อจะได้กลับมาสอนที่วัดเทวสังฆารามแล้วจะสร้างโรงเรียนเตรียมไว้ให้ และก็ได้ปรากฏว่า หลวงพ่อกได้ทำอย่างที่ท่านพูดไว้จริง ๆ คือท่านได้สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมชั้นหลังหนึ่ง ชื่อว่า โรงเรียนเทวานุกูล เป็นตึกคอนกรีต 2 ชั้น เตรียมไว้ตั้งแต่ พ.ศ.2473

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ๑ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดเทวสังฆาราม เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ.2476 โดยพระครูอดุลยสมณกิจ (หลวงพ่อกวัดเหนือ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูนิวิฐสมาจาร (หลวงพ่อกวัดหนองบัว) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระปลัดรุ้ง เจ้าอาวาสวัดทุ่งสมอ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อทรงอุปสมบทแล้ว ได้อยู่จำพรรษา ณ วัดเทวสังฆารามนั้น เพื่อช่วยหลวงพ่อกสอนพระปริยัติธรรม ตามความมุ่งหมายของท่าน 1 พรรษา

ครั้นออกพรรษาแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ๑ ได้กลับมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารตามเดิมและได้ทรงทำญัตติกรรม คืออุปสมบทซ้ำเป็นธรรมยุติที่วัดบวรนิเวศวิหารอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์

พ.ศ.2476 ศกเดียวกัน (สมัยนั้นขึ้น พ.ศ. ใหม่เดือนเมษายน ฉะนั้น เดือนมิถุนายน จึงเป็นต้นปี เดือนกุมภาพันธ์ เป็นปลายปี) โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นพระอุปฆาตย์ พระรัตนธัชมุนี (จู อิศรญาณโณ) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทั้งนี้เพื่อทรงศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไป และในปี พ.ศ.2476 นี้ ทรงสอบได้เปรียญธรรม 5 ประโยค

แม้จะกลับมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ก็ยังทรงเขียนไปมาช่วย สอนพระปริยัติธรรม ที่วัดเทพสังฆาราม กาญจนบุรี สนองพระคุณหลวงพ่อดูเนื่องกันมาอีก 2 ปี ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรม ของพระองค์ก็เจริญก้าวหน้าไปตามลำดับ กล่าวคือ

พ.ศ.2477 ทรงสอบได้เปรียญธรรม 6 ประโยค

พ.ศ.2478 ทรงสอบได้เปรียญธรรม 7 ประโยค

พ.ศ.2481 ทรงสอบได้เปรียญธรรม 8 ประโยค

พ.ศ.2484 ทรงสอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค

เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือทรงมีพระอัธยาศัยใฝ่รู้ โดยเฉพาะในด้านภาษา เมื่อ พ.ศ.2475 ได้มีนักบวชอินทูปุทธาคนหนึ่งเข้ามาศึกษา และส่งเสริมความสัมพันธ์ ทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยกับอินเดีย นักบวชท่านนี้คือ สวามี สัตยานันทปุรี ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้าน ศาสนาและปรัชญาของอินเดีย รวมทั้งเชี่ยวชาญทางภาษา สันสกฤตและภาษาอังกฤษด้วย ท่านสวามีได้ตั้ง ธรรมมาศรม ขึ้น ณ ดึกหอสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร มีการออกนิตยสารชื่อ เสียงตะวันออก ซึ่งมีทั้ง ภาค ภาษาอังกฤษและภาคภาษาไทย มีการจัดสนทนาธรรมทุกวันอาทิตย์ รวมทั้งมีการสอนภาษา สันสกฤต และภาษาอังกฤษแก่ภิกษุสามเณรและผู้สนใจด้วย กล่าวได้ว่า สำนักธรรมมาศรมของสวามี สัตยานันทปุรีดังกล่าว

ได้เป็นศูนย์กลางสำหรับการสังสรรเสวนาของหมื่นนักปราชญ์ราชบัณฑิต ของไทยในครั้งนั้น ท่าน สวามี ได้พำนักอยู่ใน ประเทศไทยราว 10 ปีกระทั่งเสียชีวิตในระหว่าง สงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ.2485 เนื่องจากเครื่องบินตก ขณะมีอายุได้เพียง 40 ปี อาจกล่าวได้ว่า สวามี สัตยานันทบุรี ได้เป็นก่อกำเนิด ความตื่นตัวในการศึกษาปรัชญาและศาสนาขึ้นในหมู่ผู้รู้ของไทย พร้อมทั้งได้ประพันธ์หนังสือเกี่ยวกับ ปรัชญาและศาสนาตะวันออกเป็นภาษาไทยไว้หลายเล่ม

ในระหว่าง พ.ศ.2477-78 นั้นเอง เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ซึ่งทรงเป็นพระเปรียญ 6-7 ประโยค พร้อมทั้งพระเปรียญหนุ่มอื่น ๆ อีกหลายรูป ได้เรียนภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษกับสวามี สัตยานันทบุรี แต่การเรียนของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ไม่ค่อยสะดวกนักเพราะทรงมีภาระต้อง เป็นครูสอน นักเรียนบ้าง สอนบาลีบ้าง ในสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร จึงทรงเรียน ได้เฉพาะวันที่มีเวลาว่างเท่านั้น ทรงเรียนอยู่ราว 2 ปี ก็ต้องเลิกไป เพราะทรงมีภารกิจด้านต่าง ๆ มากขึ้น แต่การเรียนกับสวามี สัตยานันทบุรี ได้เป็นพื้นฐานให้พระองค์ทรงศึกษา ด้วยพระองค์ต่อไป วิธีการเรียนภาษาอังกฤษด้วย พระองค์เอง ก็คือการอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษ ฟังวิทยุ ภาคภาษาอังกฤษของบีบีซี และอ่านหนังสือ

เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นั้น หากมีข้อความ ใดสำคัญหรือทรงประทับใจ ก็จะทรงจดจำไว้สำหรับเป็นแบบอย่างหรือนำมาใช้ในเวลาต้องการ ด้วย วิธีการทรงศึกษา ด้วยพระองค์เองอย่างต่อเนื่องนี้เอง ทำให้พระองค์สามารถใช้ประโยชน์จากภาษา ภาษาอังกฤษได้ดีทั้งการพูด การอ่านและการเขียน ความรู้ภาษาอังกฤษนับว่ามีประโยชน์ต่อการปฏิบัติการ กิจของพระองค์ ในเวลาต่อมาเป็นอย่างมาก

ต่อมาเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ยังสนพระทัยศึกษาภาษาเยอรมันและภาษาฝรั่งเศส โดยทรงศึกษา กับครูไทย ที่ทรงรู้จักมักคุ้นกัน โดยครูได้มาสอนที่กุฏิในเวลาค่ำบ้าง กลางคืนบ้าง วันละชั่วโมงสองชั่วโมง สุดแต่จะสะดวก ทรงเรียนต่อเนื่องมานานพอควรจนทรงสามารถอ่าน เขียนได้พอสมควร แต่ในที่สุด ก็เลิกลาไป เพราะเวลาไม่อำนวย ทั้งฝ่ายผู้สอนและฝ่ายผู้เรียน

และในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ มีผู้รู้ภาษาจีนมาอุปสมบทเป็นพระนวกะ (พระใหม่) อยู่ใน ความ ปกครองของพระองค์ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ก็ทรงถือโอกาสเรียนภาษาจีนกับท่านผู้นั้นด้วย แม้พระ นวกะนั้นลาสิกขาไปแล้ว ก็ยังมาสอนภาษาจีนถวาย แต่ครูภาษาจีนได้ถึงแก่กรรมในเวลา ต่อมาไม่นาน การเรียนภาษาจีนจึงเป็นอันยุติ เมื่อทรงเล่าถึงการเรียนภาษาจีน ของพระองค์ก็ทรงเล่าอย่างขบขันว่า เรียนจนครูตายเลยต้องเลิก

นอกจากความสนพระทัยในการเรียนภาษาต่าง ๆ แล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ยังใฝ่พระทัยในการแสวงหา ความรู้อยู่เสมอ วิธีการแสวงหาความรู้ของพระองค์ก็คือการอ่านหนังสือ ทรงอ่านทั้งหนังสือภาษาไทยและหนังสือภาษาอังกฤษ และมีได้ทรงจำกัดการอ่านเฉพาะหนังสือ ทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่รวมทั้งหนังสือที่เป็นความรู้ทั่วไป ๆ ไปด้วย

ชีวิตในมัชฌิมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า นั้น กล่าวได้ว่า เป็นช่วงเวลาของการเรียน และการแสวงหาความรู้

งานด้านคณะสงฆ์

ส่วนภาระหน้าที่หรือการทำงานทางคณะสงฆ์นั้น ก็ทรงเริ่มด้วยการเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกธรรม หรือนักธรรม และแผนกบาลี ตั้งแต่ทรงสอบได้เป็นเปรียญธรรม 5 ประโยค และหลังจากสอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยคแล้ว ก็เริ่มมีภาระหน้าที่ทางการคณะสงฆ์ด้านต่าง ๆ มากขึ้นตามลำดับ กล่าวคือ

พ.ศ.2484 เป็นสมาชิกสังฆสภาโดยตำแหน่ง ในฐานะเป็นพระเปรียญ 9 ประโยคตาม พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484

เป็นผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร มีหน้าที่ที่จัดการศึกษาของภิกษุสามเณร ทั้ง

แผนกธรรม และแผนกบาลี

พ.ศ.2488 เป็นพระวินัยธรชั้นอุทธรณ์ เป็นกรรมการสภาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา แห่งประเทศไทยแห่งแรก ซึ่งตั้งขึ้นในศกนั้น (ปัจจุบันเรียกว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) และเป็นอาจารย์บรรยายวิชาพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎก ในมหาวิทยาลัยดังกล่าวด้วย

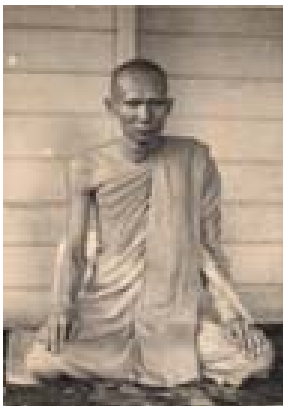
พ.ศ.2489 เป็นเลขานุการในพระองค์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงพระสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช

การเป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๆ นั้น นับเป็นช่วงเวลาที่สำคัญ ในชีวิตมัชฌิมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๆ เพราะเป็นช่วงเวลาที่ได้ทรงเรียนรู้งานด้านต่าง ๆ ทั้งงาน คณะสงฆ์ งานวิชาการ และงานสั่งสอนเผยแผ่ รวมทั้งการปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาธุระหรือการ ปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๆ ทรงยึดถือพระปฏิบัติของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๆ เป็นแบบอย่าง ในการประพฤติ ปฏิบัติพระองค์มาโดยตลอด เช่น ทรงสำรวจเครื่องครัดในพระธรรมวินัย ทรงมักน้อย สันโดษ ทรงเอาพระทัยใส่ใน การศึกษาวิจัยธรรม และปฏิบัติสมาธิกรรมฐานอย่างต่อเนื่องเป็นกิจวัตร ทรงปฏิบัติพระองค์แบบพระกรรมฐานในเมือง ทรงเล่าว่า เป็นธรรมเนียม ที่ถือปฏิบัติกันมาใน คณะธรรมยุตว่า ภิกษุสามเณรพึงปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน เพื่อเป็นเครื่องรักษาใจ หรือเพื่อให้ใจมีงาน

ที่ถูกต้องได้คิดได้ทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระผู้เป็นเถระ หรือเป็นผู้ปกครอง ของหมู่คณะ ฟังถือเป็น กิจ ที่จะต้องปฏิบัติไม่ว่าจะอยู่ในป่าหรือในเมือง เพื่อเป็นแบบอย่าง แก่ภิกษุสามเณรที่อยู่ในปกครอง ในขณะเดียวกัน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ก็ทรงพระเมตตาและยกย่องให้เกียรติ แก่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ มาโดยตลอด เสมือนทรงเห็นแววของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ว่าจะทรง เจริญก้าวหน้าใน ทางพระศาสนาและจะทรงเป็นหลัก เป็นประธานของวัดและคณะสงฆ์ สืบไปภายหน้า ดังจะเห็นได้ว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ทรงเลือกหรือทรงมอบหมาย ให้เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ปฏิบัติหน้าที่ใน โอกาสสำคัญ ๆ อยู่เสมอ

สมณศักดิ์

พ.ศ.2490 พระชนมายุได้ 34 พรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้ รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะ ชั้นสามัญที่ พระโศภนคณาภรณ์ (มีความหมายว่าผู้เป็นอาภรณ์ หรือเครื่องประดับของหมู่คณะอันงาม) ซึ่งเป็นราชทินนามา ที่ตั้งขึ้นใหม่สำหรับพระราชทาน แก่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ เป็นรูปแรก

พ.ศ.2495 ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชในราชทินนามเดิม

พ.ศ.2498 ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพในราชทินนามเดิม

พ.ศ.2499 ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมในราชทินนามที่ พระธรรมวราภรณ์ (มีความหมายว่า ผู้มีธรรมเป็นอาภรณ์คือเครื่องประดับอันประเสริฐ) ซึ่งเป็นราชทินนาม ที่ตั้งขึ้นใหม่สำหรับพระราชทาน แก่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ เป็นรูปแรกเช่นกัน

พ.ศ.2504 ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นราชาคณะชั้นเจ้าคณะรอง (คือรองเจ้าคณะใหญ่ หรือรองสมเด็จพระราชาคณะ) ที่ พระศาสนโสภณ (มีความหมายว่า ผู้งามในพระศาสนา หรือผู้ยัง พระศาสนาให้งาม)

พ.ศ.2515 ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร (มีความหมายว่า ผู้สำรวมในญาณคือความรู้) ซึ่งเป็นราชทินนามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ทรงโปรดให้ตั้งขึ้นใหม่สำหรับพระราชทานสถาปนา พระญาณสังวร (สุก) พระราชาคณะฝ่าย

วิปัสสนาเป็นสมเด็จพระราชา คณะเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2359 ตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร จึงเป็นตำแหน่งพิเศษ ที่โปรดพระราชทานสถาปนาแก่พระเถระผู้ทรงคุณทาง วิปัสสนาธุระเท่านั้น ฉะนั้น นับแต่สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อ พ.ศ.2363 แล้วตำแหน่งที่สมเด็จพระญาณสังวรก็ไม่ทรงโปรด พระราชทานสถาปนา แก่พระเถระรูปใดอีกเลย กระทั่ง พ.ศ. 2515 นับเป็นเวลา 152 ปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน จึงทรงโปรดให้สถาปนาเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ในตำแหน่งที่สมเด็จพระญาณสังวร เป็น

รูปที่ 2 อันเป็นการแสดงให้เห็นที่ปรากฏว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช

วิปัสสนาธุระที่สมควรแก่ราชทินนามตำแหน่งนี้ พ.ศ.2532 ได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ใน ราชทินนามเดิมคือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช แทนราชทินนามสำหรับตำแหน่ง สมเด็จพระสังฆราชที่ถือเป็นพระเพณีสืบต่อกันมา คือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ พระเกียรติคุณทางวิปัสสนาธุระของเจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราช ๑ ยังเป็นที่ปรากฏอยู่สืบไป แม้เมื่อทรงได้

รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มีได้ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ทรงได้รับพระราชทานสถาปนาในราชทินนามพิเศษ ต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์อื่น ๆ ที่ล้วนได้รับพระราชทาน สถาปนาในราชทินนามสำหรับตำแหน่งคือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ทุกพระองค์ (สำหรับสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์นั้น มีพระนามเฉพาะ ๆ แต่ละพระองค์ไป)

ชีวิตในมัชฌิมวัยของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ๑ นั้น เป็นช่วงชีวิตแห่งการทำงานและสร้างผลงาน ซึ่งอาจประมวลกล่าว ได้เป็นด้าน ๆ คือ ด้านการศึกษา ด้านการปกครอง ด้านการสั่งสอนเผยแผ่ ด้านการก่อสร้างปฏิสังขรณ์ และด้านการ สาธารณสงเคราะห์

ภาระงานในด้านต่าง ๆ

ด้านการศึกษา

ภาระหน้าที่ด้านการศึกษาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ๑ นั้น มีทั้งหน้าที่ในส่วนของวัดและ หน้าที่ในส่วนของคุณะสงฆ์

หน้าที่ทางการศึกษาที่เป็นส่วนของวัด เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ๑ ก็ทรงเริ่มทำหน้าที่นี้ มาตั้งแต่ทรงเป็นพระเปรียญ คือ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกนักธรรมและแผนกบาลี เป็นผู้อำนวยการ ศึกษาศำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ดังกล่าวแล้วในตอนต้น

เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร นับแต่ พ.ศ.2504 เป็นต้นมาก็ทรงมีภาระ หน้าที่เพิ่มขึ้น คือการอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ และทรงอบรม สั่งสอนอุบาสกอุบาสิกา ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าอาวาสหรืออธิบดีแห่งพระอาราม

การอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะที่ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์นั้น เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบกันมา ในวัดบวรนิเวศวิหาร แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ยังทรงผนวชอยู่และทรงเป็นเจ้าอาวาส วัดบวรนิเวศวิหารกล่าวคือ พระอุปัชฌาย์อาจารย์ มีหน้าที่ต้องอบรมสั่งสอนศิษย์ของตน (ที่ เรียกว่าสิทธินิหิริก อันเตวาลิก) ให้มีความรู้ความเข้าใจ ในพระ

ธรรมวินัยทั้งในด้านปริยัติและด้านปฏิบัติ ในด้านปริยัติ คืออบรมสั่งสอนให้มีความรู้ ความเข้าใจ ในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาในด้านปฏิบัติ คือแนะนำและฝึกหัด ให้รู้จักปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเพื่อรักษาและขัดเกลาจิตใจจากกิเลส

ในยุคที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นเจ้าอาวาส ก็ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่นี้ต่อเนื่องมาโดยตลอด กล่าวคือ ในช่วงเข้าพรรษา ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ภิกษุสามเณรบวชใหม่จำนวนมาก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงให้การอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรใหม่ในเวลา 13.00 น. เป็นประจำทุกวัน ๆ ละประมาณ 1 ชั่วโมง นับเป็นการให้การศึกษาด้านปริยัติ ในวันพระและวันหลังวันพระทรงให้การอบรม เรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ในเวลา 19.00 น. ทรงบรรยายธรรมที่เป็นการให้แนว ปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน พอสมควรแก่เวลาแล้ว ทรงนำฝึกนั่งปฏิบัติสมาธิกรรมฐานคราวละประมาณ 15-20 นาที นับเป็นการให้การศึกษาด้านปฏิบัติ

สำหรับการอบรมสั่งสอนเรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น มีสอนตลอดทั้งปี ไม่ได้จำกัดเฉพาะในพรรษาเท่านั้น และเปิดโอกาสให้อุบาสกอุบาสิกาผู้สนใจทั่วไปเข้าร่วม ฟังและร่วม ฝึกปฏิบัติด้วย จึงมีผู้เข้ารับการอบรมทั้งภิกษุสามเณร และอุบาสกอุบาสิกา แต่ครั้งจำนวนเป็นร้อย โดยเฉพาะในช่วงเข้าพรรษา

การปฏิบัติภารกิจที่นับว่าเป็นการ ให้การศึกษาพระพุทธศาสนาแก่คนทั่วไป อีกอย่างหนึ่งก็คือ การเทศน์ในพระอุโบสถ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงปฏิบัติเป็นกิจวัตรคือ การเทศน์ในพระอุโบสถทุกวันพระขึ้น/แรม 15 ค่ำ คือเดือนละ 2 ครั้ง ในการเทศน์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ แต่ละครั้งนั้น ทรงมีการเตรียมเป็นอย่างดี ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ก็ทรง ได้แบบอย่างมาจากสมเด็จฯ พระสังฆราชเจ้าฯ ผู้ทรงเป็นพระอุปฌาย์ของพระองค์ กล่าวคือ ก่อนวันที่จะทรงเทศน์ ทรงพิจารณาเลือกหัวข้อธรรม จากพระไตรปิฎกกว่า จะทรงเทศน์เรื่องอะไร แล้วทรงจดบันทึก หัวข้อธรรมหรือพุทธภาษิต บทนั้นมาทบทวนจนขึ้นใจ หลังทำวัตรสวดมนต์ก่อน ที่จะเข้าจำวัดในคืนวันนั้น ก็จะทรงนำเอาหัวข้อ ธรรม ที่ทรงเตรียมไว้ นั้นมาไตร่ตรองว่า ธรรมแต่ละข้อมีความหมายว่าอย่างไร มีกระบวนการอย่างไร มีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร จนเข้าใจแจ่มแจ้งในพระทัยตั้งแต่ต้นจนจบ เท่ากับทรงลองเทศน์ให้พระองค์เองฟังก่อน

แล้วจึงทรงนำไปเทศน์ให้คนอื่นฟังต่อไป เพราะฉะนั้น การเทศน์หรือการแสดงธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ แต่ละคร้งจึงมีความแจ่มแจ้งชัดเจน มีความกระชับทั้งในภาษาและเนื้อความ คนที่เคยฟังเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ เทศน์ มักกล่าวตรงกันว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ นั้นพูดเหมือนเขียน และเนื่องมาจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ ทรงเทศน์จากความคิด ลีลาการเทศน์ของพระองค์ จึงต่างจากพระเถระอื่น ๆ คือ พูดซ้ำ ๆ เป็นวรรคเป็นตอน เหมือนกับทรงท้วงท้วงให้คนฟังคิดตามกระแสธรรมที่ทรงแสดง คนที่ฟังเทศน์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ อาจจะรู้สึกไม่สนุกเพลิดเพลิน แต่รู้สึกว่าได้คิด พร้อมทั้งอาจจะได้ฟังสิ่งที่แปลกใหม่ จากที่เคยฟังมา

หน้าที่ทางการศึกษาที่เป็นส่วนของคุณะสงฆ์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ ก็ได้เริ่มมีส่วนร่วม และรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ มาตั้งแต่ยังเป็นพระเปรียญ ดังกล่าวมาในตอนต้น กล่าวคือ

พ.ศ.2488 คณะธรรมยุต โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงพระสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่ คณะธรรมยุตและนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ตั้งมหาวิทยาลัย พระพุทธศาสนาแห่งแรกในประเทศไทยขึ้น เรียกว่า “สภาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย” (ปัจจุบันเรียกว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2488 เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ ซึ่งขณะนั้นยังเป็นพระเปรียญ เป็นผู้มีส่วนร่วมในการดำเนินการก่อตั้งด้วยรูปหนึ่งร่วมกับพระเถระธรรมยุตอื่น ๆ อีกหลายรูป และทรงได้รับแต่งตั้ง เป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ชุดแรกด้วย มีหน้าที่กำกับดูแล การจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัย พระพุทธศาสนาแห่งนี้ให้เป็น ไปด้วยความเรียบร้อย และต่อมา ก็ได้ทรงเป็นอาจารย์บรรยายวิชาพระสูตรหรือพระสุตตันตปิฎกด้วย

พ.ศ.2504 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเป็นประธานกรรมการ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย และทรงเป็นผู้อำนวยการมูลนิธิ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งเป็นองค์กรเพื่อส่งเสริมพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านการศึกษาและการเผยแผ่

พ.ศ.2509 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ซึ่งกรรมการศาสนาจัดตั้งขึ้นโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาล เป็นสถาบันฝึกอบรมวิชาการชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์ที่จะออกไปปฏิบัติหน้าที่เป็น พระธรรมทูตเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ

ในระหว่างที่ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ ทรงเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาชั้นสูงให้แก่พระสงฆ์เพราะจะเป็น ประโยชน์ต่อการสั่งสอนและเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งในประเทศและต่างประเทศ จึงได้ทรงเสนอแนวพระดำริต่อคณะกรรมการอำนวยการฯ ๑ และผู้ที่เกี่ยวข้องให้มีการจัดการ ศึกษาในระดับปริญญาโทขึ้นในมหา

วิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือมหามกุฏราชวิทยาลัย ในวัดบวรนิเวศวิหาร และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในวัดมหาธาตุ โดยบรรจุหลักสูตร พระธรรมทูตไปต่างประเทศไว้เป็นส่วนหนึ่ง ของปริญญาโทดังกล่าวนี้ด้วย พระดำริดังกล่าว ได้รับการพิจารณาจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี และได้มีการร่างโครงการ ศึกษาชั้นปริญญาโท ของคณะสงฆ์ขึ้น แต่โครงการดังกล่าวก็หยุดชะงักไป เพราะความไม่พร้อมในหลาย ๆ ด้านของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง กระทั่งอีก 20 ปีต่อมา พระดำริของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ดังกล่าวนั้นจึงได้รับการสานต่อ โดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสอง แห่งได้เปิดหลักสูตรปริญญาโท สำหรับพระสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2530

ในระหว่างที่ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ เช่นกัน เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้ทรงเสนอมหาเถรสมาคมให้รับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นการศึกษาระดับปริญญาตรี เพราะในช่วงเวลาที่ผ่านมานี้ มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง มีสถานะเสมือนสถาบัน

การศึกษา ที่ดำเนินการโดยเอกชนโดยคณะสงฆ์ไม่ได้รับรอง ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งสองแห่งเป็นอันมาก ผลจากข้อเสนอของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ดังกล่าว มหาเถรสมาคมจึงได้พิจารณา และให้การรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง “เป็นการ ศึกษาของคณะสงฆ์” เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ.2512 และได้มีการตั้งสภาการศึกษา ของคณะสงฆ์ขึ้น ในศกเดียวกันเพื่อเป็นศูนย์กลางสำหรับส่งเสริมควบคุมนโยบาย การศึกษาทั้งปวงในฝ่ายสังฆมณฑล และสำหรับประสานงานระบบการศึกษาทุกสาขาของคณะสงฆ์

พ.ศ.2512 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิโครงการ จัดตั้งโรงเรียนพระสังฆาธิการส่วนกลาง

พ.ศ.2515 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นประธานกรรมการบริหารงานของสภาการศึกษาของคณะสงฆ์

เป็นรองประธานกรรมการและผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต

พ.ศ.2516 ทรงเป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรศาสนศึกษาของคณะสงฆ์

พ.ศ.2518 ทรงเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนครูปริยัติธรรมคณะธรรมยุต

พ.ศ.2531 ทรงเป็นนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย (ปัจจุบันเรียกว่านายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

ทรงเป็นนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

ในฐานะนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ทรงอำนวยการให้เกิดผลงานอัน เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาขึ้นหลายอย่าง กล่าวคือ

(1) โปรดให้มีการแปลตำราอักษรธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ซึ่งเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์ไทย เป็นภาษาอังกฤษ ทั้งนี้เพื่อเป็นอุปถัมภ์ในการศึกษาพระพุทธศาสนาของภิกษุสามเณร

ชาวต่างประเทศที่เข้ามาบวชศึกษาอยู่ในประเทศไทย ตลอดถึงเป็นการ เอื้อประโยชน์ต่อชาวต่างประเทศ ทั่วไปที่สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาด้วย ทั้งเป็นการเผยแพร่ผลงาน ของบูรพาจารย์ที่เป็นนักปราชญ์ ทางพระพุทธศาสนาของไทยให้เป็นที่แพร่หลายไปยังนานาประเทศด้วย

(2) โปรดให้มีการแปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาเป็นภาษาไทย การแปลพระไตรปิฎก เป็นภาษาไทย ได้มีการแปลมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 8 ในสมัยสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสุนทรโว) วัด สู้ทศน์เทพวราราม และได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรกครวงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ พ.ศ.2500 แต่พระ ไตรปิฎกแปลครั้งนั้น ยังไม่มีการแปลอรรถกถา ซึ่งเป็นคำอธิบายพระไตรปิฎกควบคู่กันไปด้วย ในครั้ง นี้ จึงโปรดให้แปลคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์คู่กับพระไตรปิฎก และพิมพ์คู่กับ พระไตรปิฎกด้วย ฉะนั้น พระไตรปิฎกแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยจึงแปลกกว่าพระไตรปิฎกฉบับที่เคยแปลมาแต่ก่อน เพราะมีอรรถกถา (คำอธิบาย) พิมพ์ควบคู่กันไปด้วย พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏ ราชวิทยาลัยดังกล่าวนี้จึงมีจำนวนถึง 91 เล่ม (พระไตรปิฎก 45 เล่มรวมกับอรรถกถาด้วย เป็น 91 เล่ม) การที่ได้แปลคัมภีร์อรรถกถา ออกเป็นภาษาไทยด้วยนั้น นับเป็นประโยชน์ต่อการ ศึกษาพระ ไตรปิฎกเป็นอย่างมาก เพราะเนื้อหา และเรื่องราวบางอย่างของพระพุทธศาสนาที่ไม่มีปรากฏในพระ ไตรปิฎกนั้น มักมีปรากฏอยู่ใน คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ทั้งสองจึงเป็นคัมภีร์สำคัญคัมภีร์หลักของพระ พุทธศาสนา การแปลคัมภีร์ สำคัญทั้งสองเป็นภาษาไทย จึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา เป็นอันมาก

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับดังกล่าว มหามกุฏราชวิทยาลัยได้จัดพิมพ์เนื่องใน โอกาส ครบ 200 ปีแห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพ.ศ.2525 เป็นครั้งแรก

(3) โปรดให้มีแผนหนังสือพระพุทธศาสนาภาษาต่างประเทศขึ้นในมหามกุฏราชวิทยาลัย สำหรับเป็นศูนย์ตำรับตำราและหนังสือทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการอำนวยความสะดวกแก่ผู้สนใจ ที่จะศึกษาพระพุทธศาสนาในภาษาต่างประเทศ ทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศ

กล่าวได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นพระมหาเถระที่ทรงมีวิสัยทัศน์ทางการศึกษา พร้อม ทั้งทรงสนับสนุนการพัฒนาทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ทั้งทางปริยัติและทางปฏิบัติมา อย่างต่อเนื่อง นอกจากการศึกษาของภิกษุสามเณร หรือการศึกษาของคณะสงฆ์แล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ยังมีส่วนในการสร้างสรรค์วิชาการในสถาบันการศึกษาของบ้านเมืองอีกด้วย กล่าวคือ พ.ศ.2514 ทรง ได้รับอาราธนาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ทรงเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ร่วมกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช โดยทรงบรรยายเรื่อง *พระพุทธศาสนากับสังคมไทย* เจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราช จึงทรงเป็นพระเถระรูปแรกที่ได้รับอาราธนาให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาเกี่ยวกับพระพุทธ ศาสนา ในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ซึ่งในขณะนั้น การเรียนการสอนวิชาเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา ใน มหาวิทยาลัยยังไม่เป็นที่แพร่หลาย

พ.ศ.2519 ทรงได้รับอาราธนาจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ให้เป็น อาจารย์พิเศษสอนวิชาสมณะและวิปัสสนา แก่นิสิตภาควิชาปรัชญาและศาสนา ซึ่งเป็นวิชาบังคับสำหรับ นิสิตชั้นปีที่ 4 วัตถุประสงค์สำคัญของวิชานี้ คือมุ่งให้นักศึกษาได้เรียนรู้ พระพุทธศาสนาทั้งภาคปริยัติ (ภาค ทฤษฎี) และภาคปฏิบัติ โดยมุ่งเน้นให้นักศึกษาได้รับการฝึกปฏิบัติสมาธิ อันจะเป็นผลดีต่อการปลูกฝัง จริยธรรมคุณธรรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์จึงเป็นมหาวิทยาลัย แรกที่บรรจุวิชาสมาธิและวิปัสสนา (ปัจจุบันเรียกว่า วิชาการฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนา) ไว้ในหลักสูตรการศึกษารวมทั้งวิชาทางพระ

พุทธศาสนาอื่น ๆ อีกหลายรายวิชา เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ก็ทรงเป็นพระมหาเถระรูปแรกที่เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาสมณะและวิปัสสนา ในมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ซึ่งทรงสอนต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายปี จึงมีพระเถระรูปอื่นมาสอนแทน

ด้านการปกครอง

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงเริ่มมีหน้าที่ทางการปกครองคณะสงฆ์ นับแต่ พ.ศ.2503 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ เป็นต้นมา และทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ทาง การปกครองคณะสงฆ์เพิ่มขึ้นเป็นลำดับมา กล่าวคือ

พ.ศ.2503 เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครอง ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ซึ่งมีสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (จวน อุฏฐายี ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช) เป็นสังฆนายก มีหน้าที่บริหารปกครองคณะสงฆ์ ฝ่ายธรรมยุตทั่วราชอาณาจักร

พ.ศ.2504 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร และเป็นผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตทุกภาคทั่วราชอาณาจักร

พ.ศ.2505 มีการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ คือเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แทนตามพระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนด

ให้ มหาเถรสมาคมมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน บริหารปกครองคณะสงฆ์ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม ชุดแรกตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ เมื่อ พ.ศ.2506 และได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการ มหาเถรสมาคมตลอดมาทุกสมัย

พ.ศ.2532 ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครองของคณะสงฆ์

นอกจากนี้ ยังทรงเป็นประธานอนุกรรมการ และเป็นอนุกรรมการ ของมหาเถรสมาคม คณะต่าง ๆ อีกหลายคณะต่อเนื่องมาโดยตลอด

ในส่วนการปกครองในคณะธรรมยุตนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ก็ทรงได้รับแต่งตั้งให้ ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ มาโดยลำดับ คือ

พ.ศ.2493 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ เป็นกรรมการเถรสมาคม คณะธรรมยุต ประเภทชั่วคราว

พ.ศ.2497 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ (พระราชาคณะชั้นราช) เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต ประเภทถาวร

พ.ศ.2500 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ เป็นกรรมการพิจารณาร่าง ระเบียบบริหารวัดธรรมยุต

พ.ศ.2501 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ เป็นกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ.2517 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ.2531 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร รักษาการเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

พ.ศ.2532 ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

พ.ศ.2516 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ในฐานะที่ทรงเป็นรองประธานกรรมการคณะธรรมยุต ได้รับฉันทานุมัติจากกรรมการ คณะธรรมยุตให้เดินทางไปตรวจการ คณะสงฆ์ และเยี่ยมพุทธศาสนิกชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 9 จังหวัด คือ จังหวัดนครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ อุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ และขอนแก่น รวมเวลา 10 วัน ทรงเยี่ยมเยียน วัดต่าง ๆ 37 วัด รวมทั้งโรงเรียนและสถานที่ราชการต่าง ๆ อีกหลายแห่ง ได้ประทานพระโอวาทแก่ ภิกษุสามเณร พุทธศาสนิกชน และข้าราชการทั้งหลาย ตำรวจ และ ข้าราชการพลเรือนในทุกที่ที่ทรง เยี่ยมเยียน ก่อให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาปฏิบัติธรรม และการศึกษาพระพุทธศาสนาในหมู่ภิกษุ สามเณรและพุทธศาสนิกชนเป็นอันมาก

ด้านการสั่งสอนเผยแผ่

การสั่งสอนเผยแผ่ นับเป็นหน้าที่หลักประการหนึ่งของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นหน้าที่ที่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายแก่พระสงฆ์สาวกให้ช่วยกันปฏิบัติ ตั้งแต่เริ่มแรกก่อตั้งพระพุทธศาสนา เพราะเป็นหน้าที่ที่จะสร้างประโยชน์สุขให้แก่ชาวโลก หรือกล่าวอย่างรวม ๆ ก็คือ เป็นหน้าที่เพื่อการอนุเคราะห์โลก ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อ เกิดมีพระสงฆ์สาวกที่เป็นพระอรหันต์ชุดแรกขึ้น 60 รูป หลังจากพระพุทธเจ้าเริ่ม ประกาศพระศาสนาเพียง 5 เดือน พระพุทธองค์ก็ทรงส่งพระสงฆ์สาวกชุดแรกนั้นออกไปประกาศพระศาสนาหรือสั่งสอนเผยแผ่พระศาสนาทันที โดยตรัสบอกถึงวัตถุประสงค์ของการออกไปสั่งสอนเผยแผ่แก่พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นว่า “เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวตาและมนุษย์ทั้งหลาย”

ลักษณะการสั่งสอนของพระพุทธศาสนานั้นเป็นการเผยแผ่ คือนำความจริงมาเปิดมา แสดงให้ผู้ฟังเห็นตามที่เป็นจริง ฉะนั้น การสั่งสอนของพระพุทธศาสนาตามหลักการที่พระพุทธองค์ ได้ทรงวางไว้ จึงมิได้มุ่งให้ผู้ฟัง

เชื่อตาม แต่มุ่งให้ผู้ฟังเกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนอย่างถูกต้องตามเป็นจริง ส่วนผู้ฟังจะเชื่อหรือไม่เชื่อนั้น ขึ้นอยู่กับสติปัญญาของเขาเอง หากเขาพิจารณาไตร่ตรองจนเห็นจริง เห็นคุณค่าและประโยชน์ของสิ่งที่สอน เขาก็ย่อมจะเชื่อเองและนำไปใช้นำไปปฏิบัติเอง โดยที่ผู้สอนไม่จำเป็นต้องบังคับขู่เข็ญ บुरพจารย์ทางพระพุทธศาสนาของไทย ซึ่งเข้าใจในหลักการสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เมื่อพูดถึงการสั่งสอนพระพุทธศาสนา หรือการประกาศพระพุทธศาสนา ท่านจึงใช้คำว่า เผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น องค์การเผยแผ่ นักเผยแผ่ เป็นต้น ท่านไม่ใช่คำว่าเผยแพร่ ซึ่งมีความหมายเหมือนกับการแพร่ระบาดของโรค ฉะนั้น เรื่องนี้จึงนำทำความเข้าใจไว้ก่อนแต่เบื้องต้น

เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงทำหน้าที่ด้านการสั่งสอนเผยแผ่อย่างกว้างขวาง การสั่งสอน เผยแผ่ที่นับว่าเป็นภารกิจประจำ ก็คือการอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะที่ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ อันเป็นส่วนหนึ่งของการให้การศึกษาดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น การเทศนาสั่งสอนอุบาสก อุบาสิกาและพุทธศาสนิกชน ในวันธรรมสวนะหรือวันพระและในโอกาสต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วเช่นกัน

นอกจากที่กล่าวแล้ว การสั่งสอนเผยแผ่อีกลักษณะหนึ่งที่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณได้ทรงดำริจัดขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร ก็คือการแสดงธรรม หรือว่าเทศน์แก่ชาวต่างประเทศในวันอาทิตย์ โดยเริ่มขึ้นเมื่อต้นปี พ.ศ.2512 ที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร และทรงมอบให้พระที่จบการฝึกอบรมจากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศบ้าง พระชาวต่างประเทศที่จำพรรษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร บ้างผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้แสดงธรรม ปรากฏว่าชาวต่างประเทศและชาวไทยให้ความสนใจมาร่วมฟังธรรมกันคราวละมาก ๆ แต่กิจกรรม นี้ดำเนินไปได้ไม่นานก็เลิกกันไป เพราะขาดแคลนพระสงฆ์ไทยที่ชำนาญภาษาอังกฤษถึงขั้นสามารถ แสดงธรรมแก่ชาวต่างประเทศได้

แต่พระดำริในเรื่องการสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศ ผู้สนใจ ของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ มิได้พลอยเหือดหายไปด้วย ถึงปี พ.ศ.2514 เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้ทรงฟื้นฟูกิจกรรมดังกล่าวขึ้นอีกครั้งหนึ่งโดยทรงสอนด้วยพระองค์เอง เนื่องจากในขณะนี้ มีชาวต่างประเทศทั้งยุโรป

อเมริกา และเอเชีย เข้ามาบรรพชาอุปสมบทเพื่อศึกษาปฏิบัติ พระพุทธศาสนาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ พร้อมทั้งมีชาวต่างประเทศที่เป็นคฤหัสถ์แสดงความสนใจที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเพิ่มมากขึ้น บางคนก็มาขอสนทนาศึกษาด้วยเป็นการส่วนตัว เช่น นางโยเซฟิน สแตนตัน ภรรยา อดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย (ซึ่งเริ่มมาศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2512) เพื่อเป็นการส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและเพื่อสนองกุศลเจตนาของผู้สนใจ เจ้าพระคุณ สมเด็จ ฯ จึงได้จัดให้มี “DHAMMA CLASS” ขึ้นที่กุฏิที่พำนักของพระองค์เอง (คือที่ห้องหน้ามุขชั้นล่าง ของตำหนักคอยท่า ปราโมช ในบัดนี้)

DHAMMA CLASS ที่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ จัดขึ้นนี้ มีชาวต่างประเทศทั้งที่เป็นพระและคฤหัสถ์มาร่วมฟัง เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงสอนเป็น ภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เอง โดยมีพระชาวต่างประเทศ ช่วยบ้าง เป็นลักษณะการบรรยาย และซักถาม แล้วฝึกนั่งสมาธิ ในการสอน แต่ละครั้ง

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงเตรียม บทบรรยายประกอบ การสอนเป็นภาษาอังกฤษ ด้วยพระองค์ เอง ทุกครั้ง (บทบรรยายดังกล่าวได้มีการ จัดพิมพ์เผยแพร่ ในเวลาต่อมาด้วย) ในระยะแรกมีชาว ต่าง ประเทศมาร่วมฟัง การสอนไม่มากนัก และค่อยเพิ่มจำนวนมากขึ้นจนต้อง ย้ายที่สอนจาก ภายในที่ พำนักของพระองค์ไป ใช้สถานที่ที่ กว้างขวางยิ่งขึ้น พอเพียงแก่ผู้ร่วมฟังการสอนจำนวนมาก กิจกรรม นี้ได้ดำเนิน ต่อเนื่องมาจนถึงปี พ.ศ. 2527 จึงได้เลิกไป เพราะเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงมีภารกิจ ด้านอื่น ๆ มากขึ้น และขาดพระผู้สามารถ ที่จะรับช่วงกิจกรรมนี้ต่อไป

ในโอกาสที่องค์ดาไลลามะ ประมุขแห่งศาสนจักรของ ทิเบตเสด็จเยือนประเทศไทยครั้งแรก เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2510 และได้เสด็จ เยือนวัดบวรนิเวศวิหารด้วย ครั้งนั้น องค์ดาไลลามะ ทรงปรารภกับเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งขณะนั้น ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณว่าอยาก ศึกษา การ ปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแบบเถรวาท เจ้าหน้าที่จัดการรับ เสด็จจึงได้จัดให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ดำเนินการในการปฏิบัติสมาธิ กรรมฐานแบบ เถรวาทแก่องค์ดาไลลามะตาม พระประสงค์ ณ สำนัก สงฆ์แห่งหนึ่ง องค์ดาไลลามะ เสด็จเยือนประเทศไทยหลายครั้ง และทุกครั้งได้ เสด็จเยือน วัดบวรนิเวศ วิหารและทรงพบปะ สนทนากับเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ด้วย จึงทรงคุ้นเคยกับเจ้า พระคุณสมเด็จพระสังฆราช เป็น อย่างดี ในการเสด็จ ประเทศไทยครั้งล่าสุดเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2536 และประทับแรมที่วัด บวรนิเวศวิหาร คำแรกที่องค์ดาไลลามะตรัสทักทายเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช เมื่อทรงพบกันในพระอุโบสถ วัด บวรนิเวศวิหารก็คือ “พี่ชายคนโตของข้าพเจ้า” อันแสดงถึงความเคารพ รักที่ทรงมีต่อกันเพียงไร

นอกจากการสั่งสอนเผยแผ่อันเป็นกิจกรรมภายในวัด/ภายในประเทศดังกล่าวแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ยังทรงมีภาระหน้าที่รับผิดชอบกิจการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในต่างประเทศอีกหลาย ด้าน นับแต่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เป็นต้นมา กล่าวคือ

พ.ศ. 2509 ในฐานะทรงเป็น ประธานกรรมการอำนวยการฝึก อบรมพระธรรมทูตไป ต่างประเทศ เสด็จไปเป็นประธานสงฆ์ในพิธีเปิด วัดพุทธปทีป อันเป็นวัดไทยแห่งแรก ในประเทศ อังกฤษและในทวีปยุโรป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรม ราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรง ประกอบพิธีเปิด เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ.2509 ในโอกาสเดียวกันนี้ เจ้า

พระคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้ดูกิจการพระธรรมทูตและกิจการ พระศาสนาในประเทศอังกฤษและในประเทศ อิตาลีด้วย

พ.ศ.2510 ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคมและประธานกรรมการอำนวยการฝึก อบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ได้ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช (อุฎฺฐายิมมหาเถร) วัด มกุฏกษัตริยาราม เสด็จเยือนประเทศศรีลังกาอย่างเป็นทางการ เพื่อเจริญศาสนไมตรี และดู กิจการพระศาสนาในประเทศ นั้น

พ.ศ.2511 ในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย (ปัจจุบันเรียกว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) โดยอนุมติของมหาเถรสมาคม ได้เสร็จไปตุการพระศาสนา และการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ณ ประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์ ผลจากการเดินทางครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศนั้น ๆ คือ

ในประเทศอินโดนีเซีย หัวหน้าชาวพุทธในประเทศนั้นพร้อมด้วยชาวพุทธต่างปลื้มปิติ และได้เจรจาขอให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ในฐานะประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรม พระธรรมทูตไปต่างประเทศ ช่วยจัดส่งพระธรรมทูตไทยออกไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาท ในประเทศนั้น ในปีต่อมา (พ.ศ.2512) สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูต ฯ และกรรมการศาสนา จึงได้ดำเนินการจัดส่งพระธรรมทูตไทย 4 รูปออกไปปฏิบัติศาสนกิจฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ในประเทศอินโดนีเซีย พระธรรมทูตไทยได้ผลัดเปลี่ยนกันไปปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินโดนีเซีย หลายชุดต่อเนื่องกันมาเป็นเวลากว่า 10 ปี ยังผลให้พระพุทธศาสนาเถรวาทประดิษฐานมั่นคงขึ้นใน ประเทศอินโดนีเซียอย่างรวดเร็ว กระทั่งปัจจุบันได้มีวัดพระพุทธศาสนาแผ่กระจายไปทั่วประเทศ อินโดนีเซียอีกครั้งหนึ่ง เหมือนที่เคยมีมาเมื่อ 500 ปีก่อนและมีคณะสงฆ์เถรวาทอินโดนีเซีย ที่มั่นคงเป็นหลักฐาน

ในระหว่างที่มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินโดนีเซียนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช สมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ ได้เสด็จไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร ชาวอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2513 ณ มหาเจดีย์บุโรพุทโธ หรือบุโรบูดู เป็นการ ปลุกสมณวงศ์แบบสยามวงศ์ขึ้นในประเทศอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก และได้เสด็จไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรอินโดนีเซียในเวลาต่อมาอีกหลายครั้ง เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช จึงทรงเป็นผู้ก่อกำเนิดสมณวงศ์หรือคณะสงฆ์เถรวาทขึ้นในประเทศอินโดนีเซียยุคปัจจุบัน

ในประเทศออสเตรเลีย ซึ่งมีผู้นับถือพระพุทธศาสนาและใส่ใจพระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวพุทธในประเทศนั้นแสดงความประสงค์ใคร่มีวัดและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศนั้น และได้ขอให้เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ช่วยอนุเคราะห์เพื่อให้มีวัดไทยและพระสงฆ์ไทยอยู่สั่งสอนพระพุทธศาสนาในออสเตรเลีย เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ในฐานะผู้อำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย (ในขณะนั้น) จึงทรงอำนาจการให้จัดตั้งสำนักสงฆ์ในความอุปถัมภ์ของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นที่นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ในปี พ.ศ.2516 พร้อมทั้งได้จัดส่งพระสงฆ์ไทย และพระสงฆ์ชาวต่างประเทศที่บวชศึกษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ออกไปอยู่จำพรรษาเพื่อสั่งสอนพระพุทธศาสนา ณ สำนัก สงฆ์นั้นในปีเดียวกัน สำนักสงฆ์แห่งนี้ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับ จนตั้งเป็นวัดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2518 และได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า “วัดพุทธรังษี” นับเป็นวัดไทยแห่งแรกในทวีปออสเตรเลีย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จพระราชดำเนิน ทรงประกอบพิธีเป็นวัดพุทธรังษีในปีเดียวกัน

จากจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในออสเตรเลียที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้ทรงเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ.2516 ยังผลให้เกิดวัดพระพุทธศาสนาขึ้นในออสเตรเลีย และแผ่กระจาย ไปทั่วทุกภาคของประเทศในเวลาต่อมา ปัจจุบันมีวัดไทยและพระสงฆ์ในประเทศ ออสเตรเลียเป็นจำนวนมาก

พ.ศ.2514 ในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ได้เสด็จไปตุการ พระศาสนา และการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ณ ประเทศปากีสถาน ประเทศอินเดีย และ ประเทศเนปาล พร้อมทั้งทรงได้รับอนุมติจากมหาเถรสมาคม ให้เป็นผู้แทนคณะสงฆ์ไทยไปเยี่ยม คณะสงฆ์และพุทธ

ศาสนิกชนชาวปากีสถานตะวันออก (ปัจจุบันคือ ประเทศบังคลาเทศ) ซึ่งประสบวาทภัยครั้งใหญ่ในปีนั้นด้วย

ผลจากการเดินทางครั้งนี้ ทำให้ทรงทราบสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในประเทศนั้น ๆ ว่ากำลังได้รับการฟื้นฟูและต้องการความช่วยเหลือจากชาวพุทธด้วยกันเป็นอันมาก โดยเฉพาะในประเทศเนปาล ซึ่งพระพุทธศาสนาได้เสื่อมสูญไปเป็นเวลาหลายร้อยปี และเพิ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่งเริ่มแต่ปี พ.ศ.2473 เป็นต้นมา จึงมีความต้องการความอนุเคราะห์ร่วมมือในการฟื้นฟูเป็นอันมาก เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ในฐานะประธานสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงทรงตอบสนองความต้องการของ คณะสงฆ์เนปาลในเวลานั้น โดยทรงดำเนินการให้สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัยให้ทุนการศึกษา แก่ภิกษุสามเณรเนปาล 2 ทุนเพื่อยังศึกษาพระพุทธศาสนา ในประเทศไทย เป็นการเริ่มต้น และวัดบวรนิเวศวิหารรับภิกษุสามเณรทั้ง 2 รูปให้พำนัก อยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร จนจบการศึกษา ศาสนสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเนปาลจึง ได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ บัดนั้นเป็นต้นมา และมีความใกล้ชิด กันยิ่งขึ้นตามลำดับ ทั้งฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายพุทธศาสนิกชนทั่วไป ในเวลาต่อมา คณะสงฆ์เนปาล ก็ได้จัดส่งภิกษุสามเณรเนปาลเข้ามาอยู่ศึกษา พระพุทธศาสนา อย่างต่อเนื่องจวบจนปัจจุบัน ภิกษุสามเณรเหล่านี้ เมื่อจบการศึกษาแล้วก็กลับไปช่วยกิจการ คณะสงฆ์ฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ในประเทศของตนให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ จึงทรงเป็นผู้เริ่มสร้างสายสัมพันธ์ระหว่าง คณะสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนไทยกับเนปาลขึ้นเป็นครั้งแรก และทรงเป็นผู้นำพลังเกื้อหนุนจาก พุทธศาสนิกชนชาวไทย ไปสู่การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ในประเทศเนปาลตั้งแต่บัดนั้นต่อเนื่อง มาจวบจนบัดนี้อย่างไม่ขาดสาย

นอกจากนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ยังได้เสด็จไปให้การบรรพชาแก่กุลบุตรชาวเนปาล ณ นครกาฐมัณฑุครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ.2528 ซึ่งยังผลให้เกิดความตื่นตัวในการบวชเพื่อศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนา และการส่งเสริมฟื้นฟู พระพุทธศาสนา ขึ้นในหมู่ชาวเนปาลอย่างกว้างขวาง

พ.ศ.2523 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร เสด็จไปดูการพระศาสนา และการศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาและในประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปเป็นเวลา 1 เดือน

พ.ศ.2536 เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ เสด็จเยือนประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการ ตามคำกราบทูลอาราธนาของรัฐบาลจีน เป็นเวลา 12 วัน นับเป็นประมุขแห่งศาสนจักร พระองค์แรก ในประวัติศาสตร์จีน ที่รัฐบาลจีนกราบทูลให้เสด็จเยือนจีนอย่างเป็นทางการ ในการเสด็จ เยือนจีนครั้งนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้ทรงพบปะกับผู้นำของประเทศ ผู้นำของมณฑลต่าง ๆ ที่เสด็จเยือน ผู้นำของชาวพุทธในเมืองนั้น ๆ ตลอดถึงเสด็จเยี่ยมเยียนวัดพระพุทธศาสนา พบปะภิกษุสามเณรและพุทธ

ศาสนิกชนจำนวนมาก พระจริยาวัตรของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช เป็นที่ประทับใจของพุทธศาสนิกชนชาว
จีนมาก ทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ เพราะภาพของ “พระสงฆ์” เช่นเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช นั้น พวกเขาไม่เคยรู้จักหรือไม่เคยเห็นมาก่อนเลย ผลของการเสด็จเยือนจีนของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ครั้งนั้น
ก่อให้เกิดความตื่นตัวในการฟื้นฟู พระพุทธศาสนาในประเทศจีนขึ้นในหมู่ชาวพุทธจีนเป็นอย่างมาก

ด้านการก่อสร้างปฏิสังขรณ์

การก่อสร้างปฏิสังขรณ์ นับเป็นหน้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการช่วยบำรุงรักษาพุทธ
สถานและเสนาสนสงฆ์ (คือที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์) ให้คงดีอยู่
ตลอดไป รวมทั้งเป็นโอกาสให้มีการสร้างสรรค์ศิลปกรรม ทั้งงดงาม
ตามคตินิยมของไทย ผากไว้ในแผ่นดินให้เป็นสมบัติของชาติต่อไป
ดังที่จะเห็นได้ว่า ศิลปกรรมของชาติ หลายลักษณะถูกสร้างสรรค์
ไว้ในวัด เช่น โบสถ์ วิหาร การเปรียญ สถูปเจดีย์ ตลอดไปถึง
จิตรกรรม และลายวิจิตรต่าง ๆ ทางคณะสงฆ์ให้ความสำคัญแก่งาน
ในด้านนี้ถึงกับกำหนดให้เป็นองค์การหนึ่ง ในทางปกครองของ
คณะสงฆ์เรียกว่า องค์การสาธารณูปการ มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบ
ต่อ สิ่งก่อสร้างที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ

งานด้านการก่อสร้างปฏิสังขรณ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช นั้น หากกล่าวตามจำนวน รายการ
การก่อสร้างแล้ว ก็มีจำนวนเกือบร้อยรายการ ซึ่งคงไม่จำเป็นที่จะต้องนำมากล่าวในที่นี้ แต่จะกล่าวถึง
เฉพาะที่สำคัญและมีความหมายเกี่ยวข้องกับพระประวัติชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช เท่านั้น สิ่งก่อสร้างที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงอำนวยการให้สร้างขึ้นที่นับว่าสำคัญ ๆ นั้น แบ่งได้เป็น 4 ประเภท
คือ

- (1) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อแสดงกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ
- (2) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นตามความรับผิดชอบในหน้าที่
- (3) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้มีพระคุณชาติบ้านเมือง
- (4) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป

คุณลักษณะที่เด่นชัดประการหนึ่งของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ก็คือ ทรงเคารพ และกตัญญูต่อ
พระอุปัชฌาย์อาจารย์ของพระองค์ ตลอดถึงผู้มีพระคุณต่อพระองค์ในด้านต่าง ๆ เป็นอันมาก และ
ทรงหาโอกาสที่จะตอบสนองพระคุณของท่านเหล่านั้น หรือแสดงพระคุณของ ท่านเหล่านั้นให้เป็นที่
ปรากฏต่อสาธารณชน เพื่อเป็นการเชิดชูเกียรติ ถาวรวัตถุประเภทแรก ที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรง
สร้างขึ้น จึงเป็นสิ่งก่อสร้างเพื่อถวายเป็นอนุสรณ์แด่พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ของพระองค์ กล่าวคือ

ทรงสร้าง ศาสนาการเปรียญ ฌปร ถวายวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ) 1 หลัง เพื่อสนอง พระ
คุณหลวงพ่อดุสิต ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ให้กำเนิดชีวิตในพรหมจรรย์แก่พระองค์เป็นครั้งแรก

ทรงสร้าง อาคารระวิเวกานันท์ ให้แก่โรงเรียนวัดเทวสังฆาราม 1 หลัง เพื่อสนอง คุณโรงเรียน
ในฐานะที่เป็นสถานศึกษาแห่งแรกของพระองค์เมื่อเยาว์วัย

ทรงสร้างอาคารถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ผู้ทรงเป็นพระอุปถัมภ์ประทานอุปสมบทแก่พระองค์ 2 หลัง คือ ตึกวชิรญาณวงศ์เป็นตึก 4 ชั้นใช้เป็นอาคารเรียนโรงเรียนบวรนิเวศ 1 หลัง และตึกวชิรญาณวงศ์ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เป็นอาคาร 4 ชั้น 1 หลัง

ทรงสร้าง ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล เป็นอาคาร 6 ชั้น ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ที่ทรงถือว่าเป็นพระอาจารย์ ประสิทธิ์ประสาท วิชาความรู้ทางพระพุทธศาสนาแก่พระองค์ ทั้งทางปริยัติและทางปฏิบัติ

ทรงสร้าง ศาลาวชิรญาณ วัดบวรนิเวศวิหาร 150 ปี ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นอาคารทรงไทย 2 ชั้นถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งขณะทรงผนวชเป็นพระภิกษุทรงพระนามฉายาว่า “วชิรญาณภิกขุ” และทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นพระองค์แรก และเพื่อเป็นอนุสรณ์ในโอกาสที่วัดบวรนิเวศวิหารสถาปนามาครบ 150 ปี

สิ่งก่อสร้างประเภทที่ 2 ที่ทรงสร้างขึ้นตามความรับผิดชอบในหน้าที่ ก็ได้แก่บรรดา ถาวรวัตถุทั้งหลายภายในวัดบวรนิเวศวิหาร ที่ทรงซ่อมสร้างใหม่หมดทั้งพระอาราม ในฐานะที่ทรง เป็นเจ้าอาวาส สิ่งก่อสร้างสำคัญที่ควรนำมากล่าวเป็นตัวอย่างในที่นี้ ก็คือ

- พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นอาคารแบบโบราณแตกต่างจากพระอุโบสถทั่วไป เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ทรงบูรณะขึ้นใหม่โดยประดับหินอ่อนจากอิตาลีทั้งหลัง เพื่อรักษารูปแบบสถาปัตยกรรมและลวดลายโบราณให้คงอยู่ตามเดิมทนทานถาวรสืบไป

- พระเจดีย์ใหญ่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นพระเจดีย์ทรงลังกาตามพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ทรงบูรณะขึ้นใหม่ให้งดงามถาวร โดยประดับด้วยกระเบื้องโมเสกสีทองจากอิตาลี และทรงเป็นผู้ริเริ่มนำกระเบื้องโมเสกมาประดับพระเจดีย์เป็นครั้งแรกในประเทศไทย เป็นแบบให้วัดต่าง ๆ เอาอย่างกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

- ตึก ภปร พิพิธภัณฑ์วัดบวรนิเวศวิหาร อาคารทรงไทย 3 ชั้น ทรงสร้างขึ้นสำหรับเป็นที่รวบรวมและแสดงสิ่งของมีค่าด้านการศึกษาของวัด เพื่อประโยชน์แก่การศึกษา ของเยาวชนและประชาชนทั่วไป

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ดังกล่าวเหล่านี้ ก็เพื่อแสดงกตัญญูและสนองคุณของบูรพาจารย์ทั้งหลายที่ได้บริหารปกครอง วัดให้เจริญวัฒนาถาวรด้วยดีตลอดมา และเพื่ออนุรักษ์สิ่งที่ท่านได้สร้างสรรค์ไว้นั้นไว้วัฒนาถาวรเป็นมรดกตกทอดแก่อนุชนรุ่นหลังสืบไป

สิ่งก่อสร้างประเภทที่ 3 คือถาวรวัตถุที่ทรงสร้างถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระคุณต่อชาติบ้านเมือง กล่าวคือ

- ทรงสร้าง โรงเรียนสมเด็จพระปริยมิตรธรรมนิยเขต โรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราชธรรมนิยเขต พร้อมทั้งพระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระปิยมหาราช ณ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่สมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ 5 ในฐานะที่

เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งหนึ่ง เพราะเป็นสถานที่ที่สมเด็จพระปิยมหาราชเคย เสด็จ ประพาส

- ทรงสร้างวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี และ วัดรัชดาภิเษก อำเภอปอพลอย จังหวัดกาญจนบุรี ถวายเป็นพระราชกุศล เถลิงพระเกียรติแด่พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม และทรงบำเพ็ญ พระราชกรณียกิจบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ปวงพสกนิกร เป็นอเนกประการ

- ทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราภรณ์มหาสังคีรี ณ ดอย แม่สะลอง อำเภอมะจัน จังหวัดเชียงราย และตึก สว ธรรมนิเวศ ณ วัด บวรนิเวศวิหาร ถวายเป็นพระราชานุสรณ์ แด่สมเด็จพระศรีนครินทราบ

รมราชชนนี ในฐานะที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่ปวงพสกนิกรและพระ พุทธศาสนาเป็นอเนกประการ

สิ่งก่อสร้างประเภทที่ 4 ที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป ก็คือ ตึก ภปร ตึก ผู้ป่วยนอก 24 ชั้น ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และโรงพยาบาลวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ ย่อมเป็นสิ่งแสดงถึงพระกตัญญูธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ที่ทรง มีต่อ พระอุปัชฌาย์อาจารย์และบุคคลผู้มีพระคุณให้เป็นที่ปรากฏอยู่ตลอดไป สมดังพระอภัยคำของ พระองค์ที่ทรงรำลึกถึงพระคุณของผู้มีพระคุณอยู่เสมอ เพราะมักจะทรงปรารภ กับผู้ใกล้ชิดขณะเมื่อ ทรงรำลึกถึงพระคุณท่านนั้น ๆ เสมอว่า “ยังไม่ได้ทำอะไรถวายท่านองค์นั้นเลย” หรือว่า “อันนี้ทำถวาย ท่านองค์นั้น” จึงทำให้เรารู้ได้ว่า สิ่งเหล่านี้ทรงสร้างหรือทำขึ้นด้วย วัตถุประสงค์อะไร

ด้านสาธารณสงเคราะห์

การก่อสร้างถาวรวัตถุอันเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนดังกล่าวมาข้างต้น นับเป็นส่วนหนึ่ง ของ งานสาธารณสงเคราะห์ของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ยังมีงานสาธารณสงเคราะห์ของเจ้าพระคุณ สมเด็จ ฯ ในลักษณะอื่น ๆ อีกมากที่ควรนำมากล่าวในที่นี้ คือ

ทรงตั้งกองทุนชื่อว่า “นิธิน้อย คชวัตร” เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระชนกชนนีของพระองค์ซึ่ง มี นามว่าน้อยด้วยกัน สำหรับเป็นทุนส่งเสริมการศึกษาของภิกษุสามเณรและเยาวชน เจ้าพระคุณ สมเด็จ ฯ มักทรงปรารภว่า “เราไม่มีโอกาสเรียน จึงอยากส่งเสริมคนอื่นให้ได้เรียนมาก ๆ”

โดยเฉพาะพระชนนี คือนางน้อยนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้แสดงกตัญญูสนองคุณ โดยนำมา อุปการะดูแลอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลากว่า 10 ปี จนถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ.2508 เจ้าพระคุณ สมเด็จ ฯ ทรงรักเคารพพระชนนีมาก (พระชนกถึงแก่กรรมตั้งแต่พระองค์ทรงเยาว์วัย) พระชนนีเย็บ อาสนะผ้าถวายพระองค์ผืนหนึ่ง แต่ครั้งยังเป็นพระเปรียญเพื่อทรงใช้สอย และทรง ใช้มาตลอด แม้ จะเก่าแล้วก็ทรงวางไว้ใต้อาสนะผืนใหม่ที่ทรงใช้ เมื่อทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จ พระสังฆราชแล้ว อาสนะผืนดังกล่าวพระองค์ก็โปรด ใ้วางไว้ใต้ที่บรรทม เคยมีเด็กจะเอาไปทิ้ง เพราะเห็นเป็นผ้าเก่า ๆ มีรับสั่งว่า “นั่นของโยมแม่ เอาไว้ที่เดิม” อีกเรื่องหนึ่งที่แสดงถึงความผูกพัน ระหว่างเจ้าพระคุณ สมเด็จ ฯ กับพระชนนี คือเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ เคยสเวทหมากเป็นประจำ เพราะพระชนนีทำถวาย

ทุกวัน เมื่อพระชนนีถึงแก่กรรม (ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ) ก็หยุดเสวยหมวยแต่นั้นมา

ทรงเป็นประธานกรรมการมูลนิธิเพื่อการกุศลต่าง ๆ หลายมูลนิธิ กล่าวคือ มูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน มูลนิธิสังฆประชาอนุเคราะห์ มูลนิธิพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย มูลนิธิแผ่นดินธรรม มูลนิธิสงเคราะห์และฟื้นฟูจิตใจผู้ติดยาเสพติด เป็นต้น

ที่นับว่าสำคัญก็คือ ทรงพระดำริให้จัดสร้าง “ตึกสกลมหาสังฆปริณายก” ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์ รวม 19 พระองค์ ในถิ่นที่ขาดแคลนสถานพยาบาล กระจายไปในจังหวัดต่าง ๆ ทุกภาคของประเทศ พร้อมทั้งโปรดให้สร้างพระรูปของสมเด็จพระสังฆราชทั้ง 19 พระองค์ประดิษฐานไว้เป็นที่สักการบูชาประจำโรงพยาบาลที่สร้างถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่ละแห่งด้วย โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายกทั้ง 19 แห่งดังกล่าวได้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว ดังนี้

1. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 1 ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช กุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆสิตาราม
2. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 2 ณ โรงพยาบาลละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ
3. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 3 ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชจอมบึง จังหวัดราชบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ
4. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 4 ณ โรงพยาบาลเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) วัดมหาธาตุ
5. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 5 ณ โรงพยาบาลแม่จัน จังหวัดเชียงราย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) วัดมหาธาตุ
6. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 6 โรงพระปริยัติธรรมวัดพระบาทมิ่งเมือง จังหวัดแพร่ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบูรณะ
7. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 7 โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าवासูกกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
8. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 8 ณ โรงพยาบาลหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) วัดบวรนิเวศวิหาร

9. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 9 ณ โรงพยาบาลชลบุรี จังหวัดชลบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์ แต่ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
10. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 10 ณ โรงพยาบาลนิคมคำสร้อย จังหวัดมุกดาหาร ถวายเป็น พระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร
11. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 11 ณ โรงพยาบาลนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ (หม่อมเจ้าภูษงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
12. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 12 ณ โรงพยาบาลขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว) วัดสุทัศนเทพวราราม
13. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 13 ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระญาณสังวร อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นพวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร
14. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 14 ณ โรงพยาบาลอ่าวลึก จังหวัดกระบี่ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
15. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 15 ณ โรงพยาบาลตราด จังหวัดตราด ถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) วัดสระเกศ
16. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 16 ณ โรงพยาบาลภูกระดึง จังหวัดเลย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม
17. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 17 ณ โรงพยาบาลลานสะกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
18. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 18 ณ โรงพยาบาลไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธสถิต มหาสีมาราม
19. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก 19 ณ โรงพยาบาลท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ถวายเป็น พระอนุสรณ์แต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร

หน้าที่พิเศษ

พ.ศ.2499 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เสด็จออกทรงผนวชเป็น พระภิกษุ ในพระพุทธศาสนา และเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงปฏิบัติสมณธรรมเป็นเวลา 15 วัน จึงทรงลาผนวช

ในการเสด็จออกทรงผนวชของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ นับ เป็นเหตุการณ์ สำคัญของชาติและเป็น ภารกิจสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหารที่ จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในด้านต่าง ๆ เกี่ยว กับการทรงผนวชครั้งนี้ให้ลุล่วงไปด้วย ดีสมพระราชประสงค์ สมเด็จพระ สัมเด็จพระราชาเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระราชอุปัชฌายจารย์ในการทรงผนวช ครั้งนี้ได้ทรงเลือกเจ้าพระคุณสมเด็จพระ ณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภน คณาภรณ์ ให้เป็นพระอภิบาล (พระพี่ เลี้ยง) ในการทรงผนวช ของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นหน้าที่ สำคัญ เพราะจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ ถวาย คำแนะนำต่าง ๆ เกี่ยวกับการทรง ผนวชแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นับแต่ก่อนการทรง ผนวชจนตลอด ระยะเวลาแห่งการทรงผนวช

การที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระ ณะ ทรงได้รับเลือกให้ปฏิบัติหน้าที่พิเศษดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ณะ ทรงไว้วางพระทัยในพระปฏิบัติและความสามารถของเจ้าพระคุณ สมเด็จพระ ณะ ว่าจะทรงปฏิบัติที่สำคัญครั้งนี้ได้เรียบร้อยสมบูรณ์ และก็ปรากฏว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระ ณะ ได้ ทรง ปฏิบัติหน้าที่พระอภิบาลสนองพระเดชพระคุณได้เรียบร้อยสมบูรณ์ทุกประการ

จากการที่ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พระอภิบาลในการทรงผนวชครั้งนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระ ณะ จึงได้ ทรงเป็นที่ทรงเคารพนับถือในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาแต่บัดนั้น และทรงรับหน้าที่ถวาย พระ ธรรมเทศนาและถวายธรรมกถา แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในโอกาสต่าง ๆ ตลอดมา ทั้งที่เป็น งานพระราชพิธีและเป็นการส่วนพระองค์

พ.ศ.2521 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ณะ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จออกทรงผนวช เป็นพระ ภิกษุ และเสด็จประทับบำเพ็ญสมณธรรม ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลา 15 วัน จึงทรงลาผนวช เจ้า พระคุณสมเด็จพระ ณะ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ก็ทรงได้รับอาราธนา ให้เป็นพระ ราชกรณมวจาจารย์ ในพระราชพิธีทรงผนวช (สมเด็จพระสังฆราช วาสนมหาเถร วัดราชบพิธ ทรง เป็นพระราชอุปัชฌายจารย์) และทรงทำหน้าที่เป็นพระอาจารย์ถวาย พระธรรมวินัยตลอดระยะเวลาแห่ง การทรงผนวช

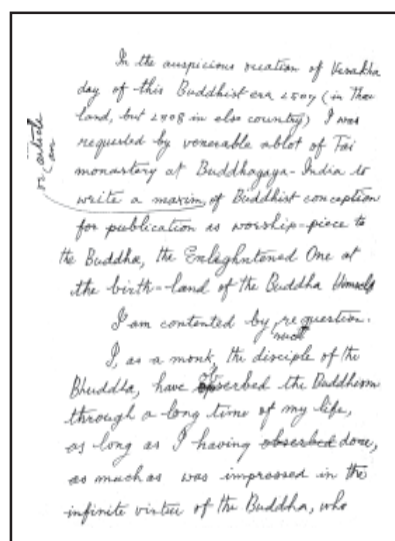
ผลงาน

กล่าวได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นพระมหาเถระผู้คงแก่เรียนพระองค์หนึ่งในยุคปัจจุบัน ทรงรอบรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนาทั้งในด้านทฤษฎีหรือปริยัติ ทั้งในด้านปฏิบัติ ในด้านปริยัตินั้น ทรงสำเร็จภูมิเปรียญธรรม 9 ประโยคซึ่งเป็นชั้นสูงสุดทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ส่วนในด้านปฏิบัติ นั้น เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ก็ทรงเป็นพระนักปฏิบัติ หรือที่นิยมเรียกกันเป็น สามัญทั่วไปว่า พระกรรมฐาน พระองค์หนึ่งดังเป็นที่รู้จักทั่วไปในหมู่พระนักปฏิบัติและสาธุชน ผู้ใฝ่ใจในด้านนี้ ฉะนั้น ผลงานทางพระพุทธศาสนาของพระองค์จึงนับได้ว่าเป็นความสมบูรณ์พร้อม เป็นองค์ความรู้ที่มีความชัดเจนทั้งในเชิงทฤษฎีและในเชิงปฏิบัติ เพราะเป็นองค์ความรู้ที่ถูก กรั่นกรองออกมาจากความรู้ความเข้าใจที่มี ทฤษฎีเป็นฐาน และมีการปฏิบัติด้วยพระองค์เอง เป็นเครื่องตรวจสอบเทียบเคียง เป็นผลให้องค์ความรู้ที่พระองค์แสดงออกมาทั้งในผลงานที่เป็นบท พระนิพนธ์ ทั้งในผลงานที่เป็นการศึกษาสั่งสอนในเรื่อง และในโอกาสต่าง ๆ มีความลึกซึ้ง ชัดเจน และเข้าใจง่าย

ผลงานของพระองค์ที่สมควรนำมากล่าวในที่นี้ เพื่อเป็นแบบอย่างแห่งการสร้างองค์ ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านปริยัติและในด้านปฏิบัติ แบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ด้านวิชาการ และด้านการสั่งสอนเผยแผ่

ผลงานด้านวิชาการ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นผู้ใฝ่ใถ้การศึกษา ฉะนั้น นอกจากจะทรงศึกษาพระปริยัติธรรม คือศึกษาภาษาบาลี ตามประเพณีนิยมทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ยังสนพระทัยศึกษาภาษาต่าง ๆ อีกมากที่สุดแต่จะมีโอกาสให้ทรงศึกษาได้ เช่น ทรงศึกษาภาษาสันสกฤต ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน ภาษาจีน แต่ส่วนใหญ่โอกาสไม่อำนวยให้ทรงศึกษาได้อย่างต่อเนื่อง การศึกษา ภาษาต่าง ๆ ของพระองค์จึงต้องเลิกราไปในที่สุด คงมีแต่ภาษาอังกฤษที่ทรงศึกษาต่อเนื่อง มาจนทรงสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งในการพูด การอ่าน และการเขียน และจากความรู้ ภาษาอังกฤษนี้เองที่เป็นหน้าต่าง

ลายพระหัตถ์ที่ทรงร่าง
บทความภาษาอังกฤษ

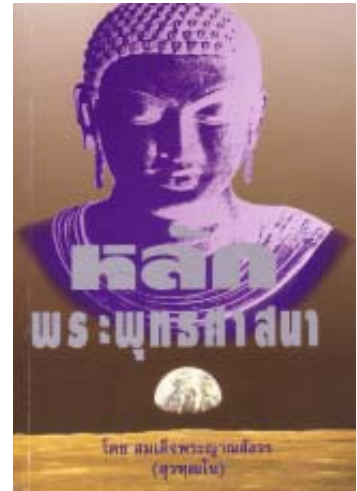
ให้พระองค์ทรงมองเห็นโลกทางวิชาการได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ไม่จำกัด อยู่เฉพาะโลกทางพระพุทธศาสนา เท่านั้น เพราะฉะนั้น บทพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของ พระองค์ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ทางปริยัติและ ความลึกซึ้งทางปฏิบัติแล้ว บางครั้งพระองค์ก็ ยังทรงนำเอา ความรู้สมัยใหม่ด้านต่าง ๆ มาประยุกต์ในการอธิบายพระพุทธ ศาสนาให้คนร่วม สมัยเข้าใจความหมาย และประเด็นความคิด ทางพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงเริ่มสร้างผลงานทางวิชาการมา ตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเปรียญ โดยการทรงนิพนธ์เรื่องทางพระ พุทธศาสนาในลักษณะต่าง ๆ ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสาร ธรรมจักรซึ่งเป็นนิตยสารเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของมูลนิธิ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระ บรมราชูปถัมภ์บ้าง ตีพิมพ์เผย แพร่ในโอกาสต่าง ๆ บ้าง และได้ทรงสร้างผลงานด้านนี้ มาอย่าง

ต่อเนื่องจวบจนปัจจุบัน ฉะนั้น ผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของพระองค์จึงมี เป็นจำนวนมาก ไม่น้อยกว่า 150 เรื่อง พระนิพนธ์เรื่องสำคัญที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ มีดังนี้

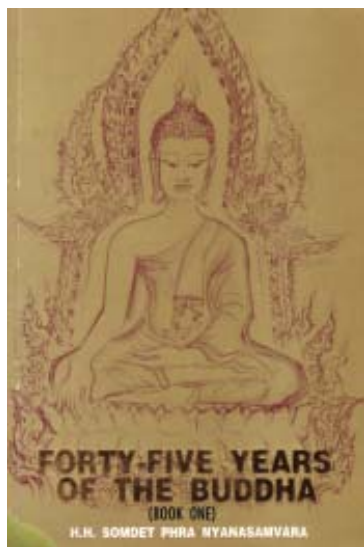
(1) **หลักพระพุทธศาสนา** พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ.2502 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ ในขั้นต้น ทรงนิพนธ์เป็นกัณฑ์เทศน์สำหรับ เทศน์สอนนักเรียนนักศึกษา ต่อมาทรงปรับปรุงเป็นความเรียงเพื่อสะดวกแก่การอ่าน ศึกษาของผู้สนใจทั่วไป

พระนิพนธ์เรื่องนี้ แม้ว่าขั้นต้นจะทรงมุ่งสำหรับสอนหรือ อธิบายพระพุทธศาสนา แก่นักเรียนนักศึกษา แต่เนื้อหาเป็นเรื่องที่สามารถใช้เป็นคู่มือศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับคน ทั่วไปได้ทุกระดับ พระนิพนธ์เรื่องนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่ขั้นต้นไปจนถึงขั้นสูงสุด ประกอบด้วยหลักธรรมคำสอนที่สำคัญ ๆ ที่คนทั่วไปควรรู้ และพอเพียงแก่การที่จะทำให้รู้จัก พระพุทธศาสนาและพอเพียงแก่การที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน นอกจากความรู้เกี่ยวกับ พระพุทธศาสนาแล้วยังให้ความรู้เกี่ยวกับ เรื่องของศาสนาทั่ว ๆ ไปที่ควรรู้ด้วย

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ คือทรงใช้ภาษาง่าย ๆ สละสลวย ทรงยกตัวอย่างที่ใกล้ตัว หรือที่เป็นเรื่องในประสบการณ์ของคนทั่วไปมาประกอบการอธิบาย และบางเรื่องก็ทรงนำ เอาทฤษฎี หรือความรู้สมัยใหม่มาเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น

(2) **45 พรรษาของพระพุทธเจ้า** พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงเริ่มนิพนธ์เมื่อ พ.ศ.2504 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ พระนิพนธ์เรื่องนี้มุ่งแสดงคำสอนของพระพุทธศาสนา ไปตามลำดับเรื่องราวที่เกิดขึ้นในพุทธประวัติ เป็นทำนองเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ในพระประวัติของพระพุทธเจ้าไปตามลำดับปี นับแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเริ่มประกาศสั่งสอน พระพุทธศาสนาไปจนถึงปีสุดท้ายแห่งพระชนมชีพของพระพุทธเจ้า แต่เนื่องจากเรื่องราว ในพุทธประวัตินั้นตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคัมภีร์พระไตรปิฎก ไม่ได้กล่าวไว้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นจนจบ ทั้งไม่ได้ลำดับกาลเวลาของเหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน ฉะนั้น จึงเป็นการยากที่จะเล่าเรื่อง พุทธประวัติ

ตั้งแต่ต้นจนไปตามลำดับกาลได้อย่างถูกต้อง ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วในพระนิพนธ์เรื่องนี้ พระองค์จึงทรงมุ่งแสดงคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อความรู้เข้าใจในธรรมเป็นหลักโดยมีเรื่องราวทางพุทธประวัติเท่าที่ปรากฏหลักฐานหรือ ตามที่ทรงสันนิษฐานได้จากคัมภีร์นั้น ๆ มาเป็นส่วนประกอบเพื่อช่วยให้เข้าใจความเป็นมา และความหมายของพระธรรมคำสอนเรื่องนั้น ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้น มิได้ทรงมุ่งแสดงรายละเอียด ทางพุทธประวัติโดยตรง แต่ถึงกระนั้น พระนิพนธ์เรื่องนี้ก็นับได้ว่าเป็นการเรียบเรียง พุทธประวัติแนวใหม่อีกแบบหนึ่งที่ไม่ซ้ำแบบใคร

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ เป็นเรื่องที่ทำให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา อย่างกว้างขวาง ทั้งในแง่พุทธประวัติและ

ในแง่พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เพราะได้ทรงประมวลเอาความรู้และเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและปกรณ์วิเสสต่าง ๆ รวมทั้งจากตำราอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกันเรื่องนั้น ๆ มารวม ไว้อย่างพิสดารตลอดถึงเรื่องราวจากคัมภีร์ฝ่ายมหายานที่น่าสังเกตศึกษา ก็ได้ทรงประมวลมาไว้เพื่อการศึกษาเปรียบเทียบกับ พระนิพนธ์เรื่องนี้จึงให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในหลายด้าน

แต่น่าเสียดายว่า พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงนิพนธ์ไว้ยังไม่จบสมบูรณ์

(3) **โสฬสปัญหา** พระนิพนธ์เรื่องนี้ ในชั้นต้นทรงเตรียมสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่และได้ทรงบรรยายเป็นธรรมศึกษาแก่พระใหม่ (พระนวกะ) ในพรรษกาล พ.ศ. 2524 ตั้งแต่ต้นจนจบบริบูรณ์

โสฬสปัญหา (คือปัญหา 16 ข้อ) พร้อมทั้งคำพยากรณ์คือคำกล่าวแก่นั้น เป็นธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนา มีความละเอียดลึกซึ้งทั้งในด้านอรรถะ คือความหมาย ทั้งในด้านพยัญชนะ คือถ้อยคำสำนวน ผู้ที่ใคร่รู้พระพุทธศาสนาควรจัก ได้ศึกษาและพิจารณาไตร่ตรอง อย่างรอบคอบ และเมื่อได้พิจารณาไตร่ตรองจนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้ว ก็จะทำให้เห็นความละเอียดลึกซึ้งของพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันส่องแสงให้เห็นถึงความสุขุมลุ่มลึกแห่งพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้า การศึกษาเรื่องนี้ นอกจากจะช่วยให้ได้รับความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนาลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งขึ้นแล้ว ยังช่วยเสริมศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาและในพระรัตนตรัยให้มั่นคงและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นด้วย อันจะยังผลให้เกิดการน้อมนำธรรมเหล่านั้นมาประพฤติปฏิบัติตามความสามารถของตนต่อไป

เรื่องโสฬสปัญหานี้ เป็นการแสดงหรืออธิบายธรรมที่ปรากฏอยู่ในปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้นไปตามอรรถะและพยัญชนะแห่งบทธรรม ประกอบกับคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา และความสันนิษฐานส่วนพระองค์ ทั้งนี้ก็โดยที่พระองค์ทรงเห็นว่าธรรมบรรยายหรือการ อธิบายธรรมนั้น เป็นเพียงเครื่องมือประกอบการศึกษาธรรม เพื่อที่ผู้ศึกษาจะได้อาศัยเป็นแนว ในการพิจารณาไตร่ตรองธรรมจะกระทั่งเกิดความเห็นแจ้งประจักษ์ธรรมนั้น ๆ แก่ใจตนด้วยตนเอง เพราะผู้ศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนา นั้น ควรจักได้พิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาอันชอบให้ เห็นจริงแก่ใจตน ไม่ควรเอาแต่เชื่อตายไปตามที่ได้ยินได้ฟัง ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในกาลามสูตรเป็นตัวอย่าง เพราะเพียงแต่เชื่อไม่พิจารณานั้น อาจจะไม่ได้รับความรู้ธรรม ทั้งไม่ทำให้ได้ซาบซึ่งในรสแห่งธรรมด้วย

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ แสดงให้เห็นถึงแนวการวิเคราะห์หรือวิจารณ์ ธรรมขององค์ผู้นิพนธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์หรือวิจารณ์ธรรมชั้นสูง นั้นมิใช่ เรื่องที่ทำได้ง่าย ผู้ที่จะสามารถวิเคราะห์หรือวิจารณ์ธรรมดังกล่าวได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนนั้น จำต้องใช้ทั้งความรู้ ในทางปริยัติและประสบการณ์ในทางปฏิบัติประกอบกัน จึงจะเกิดการ สังเคราะห์เป็นความรู้ ความเข้าใจและถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่นได้ตามวัตถุประสงค์หรือตรงตาม ความหมายของข้อธรรม นั้น ๆ

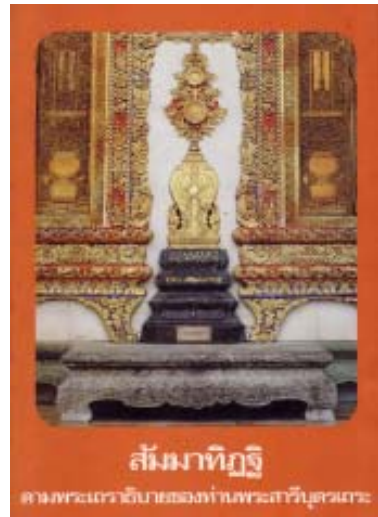
(4) **ลักษณะพระพุทธศาสนา** พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงเตรียมขึ้นสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่และได้ทรงบรรยายสอนพระใหม่ในพรรษกาล พ.ศ. 2526 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร พระนิพนธ์เรื่องนี้ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ คือในด้านความหมาย ในด้านการสอน ในด้านคำสอน ในด้านการปฏิบัติ และในด้านเป้าหมายของการปฏิบัติของพระพุทธศาสนา เนื้อหาของพระนิพนธ์เรื่องนี้ จึงเป็นการมองหรือเป็น การศึกษาพระพุทธศาสนา

อย่างรอบด้าน เพราะฉะนั้น พระนิพนธ์เรื่องนี้ จึงช่วยให้ผู้อ่าน หรือผู้ศึกษามองเห็นภาพของพระพุทธรูปศาสนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ช่วยให้ผู้ศึกษากล่าวถึงพระพุทธรูปศาสนาได้ตรงประเด็น

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ ทรงอธิบายไว้ในตอนต้นของเรื่องนี้ว่า สิ่งที่พระองค์ ทรงแสดงหรือทรงอธิบายไว้ในพระนิพนธ์เรื่องนี้ เป็นผลจากการศึกษาปฏิบัติเพ่งพิจารณา ของพระองค์เอง ฉะนั้น พระนิพนธ์เรื่องนี้จึงเป็นสิ่งสะท้อนถึงความรู้ความเข้าใจของพระองค์ในเรื่องพระพุทธรูปศาสนาว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่ง

(5) **สัมมาทิฏฐิ** ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ พระนิพนธ์เรื่องนี้ ทรงเตรียมขึ้นสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่และทรงบรรยายสอนพระใหม่ในพรรษา พ.ศ. 2527 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปรารภถึงพระนิพนธ์เรื่องนี้ว่า “พระธรรมเทศนา ชุดนี้ นอกจากแสดงข้อธรรมสำคัญ ๆ อันเป็นแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังแสดง ให้ประจักษ์ถึงปรัชญาอันกว้างขวางล้ำลึกของพระสารีบุตรเถระในการอธิบายธรรมนี้อีกประการหนึ่ง และประการที่สาม สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ) ได้นำพระเถรอธิบายแห่งพระอัครสาวก องค์นั้นมาอธิบายถ่ายทอดเพิ่มเติมให้พอเหมาะ

พอดีแก่ความรู้ความคิดของคนในยุคปัจจุบันให้เข้าใจได้โดยสะดวก และแจ่มแจ้ง” ด้วยพระราชปรารภดังกล่าวแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ขึ้นสำหรับพระราชทานในงานฉลองพระชนมายุ 6 รอบของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อ พ.ศ. 2528 เป็นครั้งแรก ต่อมาทรงมีพระราชปรารภว่า เรื่องสัมมาทิฏฐิ ที่จัดพิมพ์ขึ้นในครั้งนั้น ยังมีข้อบกพร่องอยู่หลายแห่ง จึงได้ทรงพระราชอุทิศสาธุะ ทรวาทันต์ฉบับใหม่ด้วยพระองค์ เองตลอดทั้งเรื่อง แล้วพระราชทานมายังเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เพื่อจัดพิมพ์ ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง

จากพระราชปรารภดังกล่าวแล้ว ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระนิพนธ์เรื่องสัมมาทิฏฐินี้มี ความสำคัญและมีคุณค่าควรแก่การศึกษาเพียงไร

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงนำธรรมอธิบายของ พระสารีบุตรเถระ ซึ่งล้วนเป็นคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนา “มาอธิบายถ่ายทอดเพิ่มเติม ให้พอเหมาะพอดีแก่ความรู้ความคิดของคนในยุคปัจจุบันให้เข้าใจได้โดยสะดวกและแจ่มแจ้ง”

(6) **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม** พระนิพนธ์เรื่องนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเตรียม ขึ้นสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่เช่นกัน และได้ทรงบรรยายสอนพระใหม่ ในพรรษา พ.ศ. 2530 ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร

เนื้อหาของพระนิพนธ์เรื่องนี้ คือการอธิบายความหมายของธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา 2 หมวด คือ คำสอนเรื่องทศบารมี และคำสอนเรื่องทศพิธราชธรรม โดยเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงวิเคราะห์ให้เห็นว่า ธรรม 2 หมวดนี้ แม้จะดูว่าต่างกันแต่ความจริงมีความเกี่ยวโยงกัน กล่าวคือ ทศบารมี นั้น เป็นหลักปฏิบัติเพื่อผลสูงสุดในทางพุทธจักร คือการบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระ

สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงสร้างสันติสุขให้แก่มวลมนุษยชาติ ส่วนทศพิธราชธรรมนั้น เป็นหลักปฏิบัติเพื่อผลสูงสุดในทางอาณาจักร คือการบรรลุถึงความเป็นพระธรรมจักรพรรดิ หรือพระจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ซึ่งจะเป็นผู้สร้างสันติสุขให้แก่มวลพลสกนิกรของพระองค์ทั่วราชอาณาจักร กล่าวสั้นก็คือทศบารมีนั้น เป็นหลักธรรมเพื่อความเป็นประมุขหรือผู้นำทางพุทธจักร ส่วน ทศพิธราชธรรมนั้นเป็นหลักธรรมเพื่อความเป็นประมุขหรือผู้นำทางอาณาจักร นอกจากนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ยังทรงแสดงให้เห็นว่า ธรรมทั้ง 2 หมวดนี้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน ที่แตกต่างกันไปบ้าง ก็เพราะมุ่งผลหรือมีเป้าหมายต่างกัน ทศบารมีมุ่งผลในทางธรรมหรือความพ้นโลก ส่วนทศพิธราชธรรมมุ่งผลในทางโลกหรือการอยู่ในโลกอย่างมีความสุข กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ทศบารมีเป็นบารมีทางธรรม ส่วนทศพิธราชธรรมเป็นบารมีทางโลก ธรรมทั้ง 2 หมวดนี้ จึงเป็นบารมีธรรมด้วยกัน

ลักษณะเด่นของพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็คือ เป็นการวิเคราะห์ตีความธรรมสำคัญทาง พระพุทธศาสนาในเชิงประยุกต์และในเชิงเปรียบเทียบ ซึ่งทำให้ได้ความรู้ความเข้าใจในคำสอนของ พระพุทธศาสนาในแง่มุมที่แตกต่างออกไปและกว้างขวางยิ่งขึ้น

ผลงานด้านการสั่งสอนเผยแผ่

งานด้านการสอนที่สำคัญของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ก็คือการสอน “แนวปฏิบัติในการฝึก สมาธิ” หรือเรียกกันสั้น ๆ ว่าสอนกรรมฐาน ในส่วนพระองค์เองก็ทรงสนพระทัยในการฝึกปฏิบัติ สมาธิ หรือปฏิบัติกรรมฐานมาตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเปรียญ ผู้ที่เป็นครูทางกรรมฐานของพระองค์ก็คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอุปัชฌาย์ของพระองค์ ทรงเล่าว่า

ครั้งหนึ่ง เมื่อสมัยที่ยังทรงเป็นพระเปรียญอยู่และกำลังสนพระทัยในการศึกษาภาษาต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ได้มีรับสั่งให้เฝ้าและตรัสถามว่า “กำลังเรียนใหญ่หรือ อยู่บ้านเรียนมากนัก หัดทำกรรมฐานเสียบ้าง”

รับสั่งของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ดังกล่าว เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงถือว่าเป็นเสมือน พระบัญชา และเป็นเหตุให้พระองค์ทรงสนพระทัยในการปฏิบัติกรรมฐาน ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้น มาและทรงถือว่าสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นครูกรรมฐาน พระองค์แรกของพระองค์

การปฏิบัติกรรมฐาน เป็นประเพณีนิยมในพระสงฆ์คณะธรรมยุคที่สืบเนื่องมาแต่ครั้ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวชอยู่ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวขณะยังทรงผนวช อยู่นี้ได้ริ้วฟื้นประเพณีขึ้นด้วยการเอาพระทัยใส่ในการศึกษาวิปัสสนาธุระ คือการฝึกปฏิบัติอบรมจิตใจ และทรงแนะนำศิษยานุศิษย์ให้เอาใจใส่ศึกษาปฏิบัติเช่นกัน ทั้งนี้เพราะทรงถือปฏิบัติตามหลัก

ของพระพุทธศาสนาที่ว่า พระภิกษุสามเณรมีฐานะคือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ 2 อย่าง คือ คั่นถุระได้แก่การศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ เพื่อให้มีความรู้พระธรรมวินัย คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติ และสำหรับแนะนำ สั่งสอนผู้อื่นต่อไป วิปัสสนาธุระ คือการศึกษาอบรมจิตใจตามหลักสมณะและวิปัสสนา เพื่อให้รู้แจ้งในธรรม และกำจัดกิเลสออกจากจิตใจ ฉะนั้น พระสงฆ์ธรรมยุตจึงถือเป็นประเพณี ปฏิบัติสืบมาแต่ครั้งนั้นว่า ต้องศึกษาทั้งคั่นถุระและวิปัสสนาธุระ กล่าวคือในเวลาพรรษา ก็อยู่ศึกษาคั่นถุระในสำนักของตน ๆ เมื่อออกพรรษาแล้ว ก็จาริกธุดงค์ไปตามป่าเขา เพื่อหาที่วิเวกศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาธุระ แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเมื่อยังทรงผนวชอยู่ก็ทรงถือปฏิบัติเช่นนี้มาโดยตลอด ดังปรากฏในพระราชประวัติว่า ได้เสด็จจาริกไปตามหัวเมืองต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ประเพณีปฏิบัติดังกล่าวนี้ได้เจริญแพร่หลาย ในหมู่พระสงฆ์ธรรมยุตสืบมาจวบจนปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสาน ความนิยม ในการศึกษาปฏิบัติกรรมฐานมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่พระสงฆ์ธรรมยุตเท่านั้น แต่ได้แพร่หลายไปในหมู่พระภิกษุสามเณรทั่วไป ตลอดไปถึงพุทธศาสนิกชนทั้งหญิงชายด้วย ดังเป็นที่ทราบกันว่ามีสำนักกรรมฐาน เกิดขึ้นในภาคอีสานทั่วไป และมีบูรพาจารย์ทางกรรมฐาน เกิดขึ้นมากมายสืบเนื่องกันมาไม่ขาดสาย ที่ปรากฏเกียรติคุณเป็นที่รู้จักกันทั่วไปก็เช่น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) พระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์ชา สุภทฺโท เป็นต้น พระบูรพาจารย์ดังกล่าวนี้ล้วน สืบสายมาจากสังฆวิหาริก คือศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเมื่อ ยังทรงผนวชอยู่ทั้งนั้น

สำหรับพระภิกษุสามเณรผู้สนใจในการปฏิบัติกรรมฐาน แต่ไม่มีโอกาสที่จะอยู่ในสำนักวัดป่าก็สามารถปฏิบัติได้โดยปฏิบัติตามหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า “แม้จะอยู่ในบ้านในเมือง ก็ให้ทำสัญญา คือทำความรู้สึกกำหนดหมายในใจว่าอยู่ในป่า อยู่ในที่ว่าง อยู่ในที่สงบ ก็สามารถทำจิตใจให้ว่างให้สงบได้” เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ก็ทรงปฏิบัติพระองค์ตามหลักดังกล่าวนี้ ทรงปฏิบัติพระองค์แบบพระกรรมฐานในเมืองและเมื่อทรงมีโอกาส ก็จะเสด็จจาริกไปประทับ ตามสำนักวัดป่าในภาคอีสานชั่วระยะเวลาหนึ่งเสมอมา

สำหรับวัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นสำนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชอยู่ และเป็นเสมือนวัดตัวอย่างของคณะธรรมยุตนั้น ก็ได้มีการสอนกรรมฐานแก่พระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกาผู้สนใจต่อเนื่องกันมา มาถึงยุคที่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ก็ได้ทรงรับภาระการสอนกรรมฐานดังกล่าวสืบมา โดยมีกำหนดสอนในตอนค่ำของวันพระและวันหลังวันพระ (สัปดาห์ละ 2 วัน) ตลอดมาไม่ขาดสาย เป็นเหตุให้การศึกษาปฏิบัติกรรมฐานเป็นที่รู้จักแพร่หลายไปในหมู่พุทธศาสนิกชนทั่วไปทางหนึ่ง

เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงรับภาระสอนกรรมฐานที่วัดบวรนิเวศวิหารมาตั้งแต่ พ.ศ. 2504 การสอนกรรมฐานที่วัดบวรนิเวศวิหารได้กำหนดเป็นรูปแบบที่ชัดเจนขึ้นในสมัยที่พระพรหมมุนี (ผิน

สุวโจ) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ครั้นพระพรหมมุนีมรณภาพแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสสืบต่อมา ก็ได้สืบทอดรูปแบบการสอนกรรมฐานดังกล่าวต่อมา กล่าวคือ การสอนเริ่มเมื่อเวลา 19.00 น. พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนผู้ร่วมฟังการสอน ทำวัตรสวดมนต์แล้วพระอาจารย์เริ่มกล่าวอบรมธรรมปฏิบัติ จบแล้วพระสงฆ์ 4 รูปสวด พระสูตรที่แสดงหลักปฏิบัติทางสมณะและวิปัสสนา สวดทั้งภาคบาลีและแปลเป็นไทย เพื่อประกอบการพิจารณาในการปฏิบัติ ตอนหนึ่งจบแล้ว นั่งสงบฝึกปฏิบัติจิตใจตามเวลาที่กำหนด จบแล้ว สวดบทที่ฟังพิจารณาเนื่อง ๆ และแผ่ส่วนกุศลเป็นจบการสอนในวันนั้น

หลักการสอนสมาธิหรือการสอนกรรมฐานนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงดำเนิน ตามหลักสติปัฏฐาน คือการกำหนดจิตพิจารณาอยู่ในกาย ในเวทนา ในจิต และในธรรม อันเป็น หลักใหญ่หรือหลักสำคัญในการฝึกอบรมจิตหรือฝึกปฏิบัติสมาธิที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงแสดงไว้

วิธีปฏิบัติหรือฝึกทำสมาธินั้น มีมากมายหลายวิธี ตั้งแต่ความสะดวกหรือความชอบ ที่เรียกว่าเหมาะกับจริตของผู้ปฏิบัติ ฝ่ายอาจารย์ผู้สอนก็สอนในวิธีที่แตกต่างกันไปตามความถนัด หรือประสบการณ์ของอาจารย์นั้น ๆ แต่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงสรุปตามหลักสติปัฏฐานว่า โดยสรุปแล้วการทำสมาธิมี 2 วิธี วิธีที่หนึ่ง คือการหยุดจิตให้อยู่ในตำแหน่งอันเดียว ไม่ให้คิดไปในเรื่องอื่น เช่น การกำหนดจิตให้อยู่ที่ลมหายใจเข้าออก ที่เรียกว่าวิธีอานาปานสติ วิธีที่สอง คือพิจารณาไปในกายอันนี้ กำหนดพิจารณาดูกายแยกให้เห็นเป็นอาการหรือเป็นส่วนต่าง ๆ เช่น แยกให้เห็นเป็นอาการ 32 เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการฝึกปฏิบัติสมาธินั้น เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงสรุปว่ามี 2 อย่างคือ (1) ทำสมาธิเพื่อแก้กรรมและกิเลสของใจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เช่น ความรัก ความโกรธ เป็นต้น ซึ่งอาจจะเป็นอันตรายต่อหน้าที่การงานหรือการศึกษาเล่าเรียน เมื่อจะทำให้อารมณ์หรือกิเลส ดังกล่าวนั้นสงบลงได้ จึงต้องใช้สมาธิคือการหัดเอาชนะใจ ทำใจให้สงบจากอารมณ์ดังกล่าว (2) ทำสมาธิเพื่อฝึกใจให้มีพลัง คือพลังตั้งมั่น พลังรู้ มากขึ้น เช่นเดียวกับร่างกายจะแข็งแรง ก็ต้องมีการฝึกออกกำลังกายจิตใจจะมีพลัง ก็ต้องมีการฝึกหัดทำสมาธิ

นอกจากการสอนดังกล่าวแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ยังได้ทรงนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับการฝึกปฏิบัติสมาธิ เพื่อเป็นหลักประกอบการศึกษาปฏิบัติสมาธิไว้อีกจำนวนมาก ทั้งหลักปฏิบัติเบื้องต้น และหลักปฏิบัติขั้นสูง เช่น

- หลักการทำสมาธิเบื้องต้น
- แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน
- การปฏิบัติทางจิต
- อนุสสติและสติปัฏฐาน
- หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติอบรมทางจิต เป็นต้น

พ.ศ. 2511 เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ทรงเริ่มรายการ “การบริหารทางจิต” ทางสถานีวิทยุ อส พระราชวังดุสิต ตามพระราชปราชญ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี รายการบริหารทางจิตมีวัตถุประสงค์ คือเพื่อชักนำให้เกิดความสนใจ ในการอบรมจิตใจจนถึงปลุกฝังเป็นนิสัยในทางที่ถูกต้อง เพื่อประโยชน์ในทางที่จะพลติปฏิบัติตนโดยเหมาะสม มีความเจริญในการศึกษาเล่าเรียนการอาชีพการงาน สามารถเผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ ครองชีวิตอย่างมีความสุขราบรื่นตามสมควร การอบรมดังกล่าวควรเริ่มต้นตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ เพราะเด็กเป็นไม้อ่อนที่อาจจะตัดได้ง่าย และสมควรที่จะเริ่มหัดให้ถูกทาง ถ้าได้สนใจอบรมเด็ก ทางจิตใจให้ความเจริญทางจิตใจเติบโตขึ้นพร้อมกันกับความเจริญทางร่างกาย ก็จะเป็นประโยชน์มาก จะไม่ต้องมาแก้ปัญหายุ่งยากต่าง ๆ ในเมื่อเด็กเติบโตใหญ่ขึ้น และผู้ใหญ่ก็จะเป็นไม้แก่สักหน่อย ซึ่งอาจจะตัดได้ยาก แต่ก็ยังตัดได้ เพราะจิตใจเป็นสิ่งที่ฝึกอบรมได้ทุกรุ่นทุกวัยเป็น สิ่งที่ไม่แก่ไม่แข็งเกินไปต่อการอบรม เว้นไว้แต่จะไม่สนใจไม่ยอมที่จะฝึกอบรมเท่านั้น และผู้ใหญ่ยอม จะได้เปรียบกว่าเด็กในข้อที่ได้ผ่านได้รู้เหตุการณ์ต่าง ๆ มากากกว่า ทำให้เกิดความสำนึก และความฉลาดรอบคอบมากขึ้น ฉะนั้น หากได้สำนึกในประโยชน์ของการอบรมจิตก็จะทำได้ไม่ยาก และผู้ใหญ่จำต้องปกครองตนเองมากขึ้นกว่าเด็ก ทั้งโดยมากต้องเป็นผู้ปกครองเด็กของตนอีกด้วย ก็ยิ่งจำเป็นที่ผู้ใหญ่เองจะต้องทราบวิธีอบรมจิตใจ เพื่อที่จะปฏิบัติตนเอง และเพื่อที่จะแนะนำอบรม บุตรหลานของตนต่อไป

กล่าวโดยสรุปรายการบริหารทางจิตนี้ มุ่งแนะวิธีปฏิบัติทางจิตแก่เด็กและผู้ใหญ่ทั่วไปโดยมีวัตถุประสงค์กล่าวโดยสรุปตามประเภท ดังนี้

- สำหรับเด็ก - เพื่อฝึกหัดให้เด็กมีความตั้งใจเพิ่มมากขึ้น เป็นการเสริมสร้างพลังใจ เพื่อให้รู้จักใช้ความคิด เป็นการเสริมสร้างพลังปัญญา เพื่อให้รู้จักสวดมนต์ไหว้พระ ระลึกถึงคุณพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ให้เป็นสภาวะที่พึง
- เพื่อให้รู้จักเมตตา รู้จักขอพรพระ ให้เป็นเด็กดี คนดี ประพฤติดี และข้ออื่น ๆ ซึ่งจะเป็ประโยชน์แก่เด็กในเรื่องการเล่าเรียน และความประพฤติตน ให้ดีขึ้น
- สำหรับผู้ใหญ่ - เพื่อฝึกหัดและเสริมสร้างให้มีความเข้มแข็ง เพื่อปฏิบัติกิจการงานให้ดีขึ้น เพื่อไม่เป็นผู้พ่ายแพ้แก่ชีวิต เมื่อพบกับอุปสรรค หรือเมื่อจะดีใจก็ไม่ถึงกับสิ้นใจ
- เพื่อให้ผู้ที่มีจิตใจไม่เป็นปกติอยู่กับที่ สามารถระงับความฟุ้งซ่านนั้นได้
- เพื่อให้เกิดความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันมากยิ่งขึ้น

โดยสรุป - เพื่อหัดทำใจให้สงบ มีความมุ่งมั่น และหัดใช้ความคิดให้เกิดปัญญา

ฉะนั้น เพื่อให้เป็นประโยชน์ในทางที่จะนำไปปฏิบัติได้ จึงแบ่งรายการนี้ออกเป็นสอง หรือสามตอน สำหรับเด็กตอนหนึ่ง หรือบางครั้งอาจจะสำหรับเด็กใหญ่อย่างชั้นมัธยม ศึกษาขึ้นไปซึ่งอาจจะรวมถึงผู้ใหญ่สามัญทั่วไปด้วย บางคราวอาจสำหรับผู้ใหญ่ชั้นมีภูมิทาง จิตใจปัญญาที่สูงกว่า รวมกันเข้าทุกตอนเป็นเวลาครั้งละไม่เกิน 25 นาที

การทำรายการบริหารทางจิตนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ได้นิมนต์และเชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิ หลายท่านมาประชุมหารือจัดทำ กำหนดหลักการและหัวข้อ นำมาประมวลให้อยู่ในแนว พระราชประสงค์

จัดหัวข้อสำหรับบรรยายบรรจุเข้าให้สัมพันธ์หรือสืบต่อกันไปโดยลำดับจัดผู้ทรง คุณวุฒิทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์เป็นผู้บรรยาย ตามหลักการและหัวข้อดังกล่าวแล้ว หลักแนวสำคัญของรายการนี้ก็คือหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่เลือกสรรมาให้เกิดความเข้าใจ ชาบซึ้ง มองเห็นประโยชน์ในการบริหารจิตใจให้เกิดผลดังกล่าว

ในรายการบริหารทางจิตดังกล่าวนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงรับหน้าที่บรรยายในส่วน ที่เป็น การบริหารจิตสำหรับผู้ใหญ่ ซึ่งนับว่าเป็นรายการหลักของ รายการดังกล่าว การบรรยาย ของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ในรายการนี้ เป็นการสอนการหัดทำสมาธิแบบประยุกต์ เพื่อ ให้ง่ายต่อการเข้าใจและการนำไปฝึกปฏิบัติในชีวิตประจำวันของคนทั่วไปเป็นหลักสำคัญ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการฝึกทำสมาธิเพื่อปฏิบัติหน้าที่ประจำวันอย่างมีความสุข

และจากการทำรายการบริหารทางจิตดังกล่าวนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้ทรงจัดเตรียมคำบรรยายขึ้นชุดหนึ่ง เรียกว่า “การบริหารทางจิต สำหรับผู้ใหญ่” นับเป็นคำสอนเกี่ยวกับการ บริหารจิตหรือการฝึกจิตที่มีคุณค่ายิ่งเรื่องหนึ่ง

พ.ศ. 2519 เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระญาณสังวร ได้รับอาราธนาให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชา การฝึกปฏิบัติสมถะและวิปัสสนา (ปัจจุบันเรียกว่า การฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนา) แก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิชาการฝึกปฏิบัติ สมถะและวิปัสสนา ดังกล่าวนี ก็คือการฝึกทำสมาธิตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา วิชาดังกล่าวนี้ ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำหนดให้เป็นวิชาบังคับสำหรับนิสิตชั้นปีที่ 4 แต่ก็เปิดโอกาสให้นิสิตทั่วไปที่สนใจลงทะเบียนเรียนได้ด้วย เป็นวิชาที่กำหนดให้มีหน่วยกิต 3 หน่วยกิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์จึงเป็นมหาวิทยาลัยแรกที่ บรรจุวิชาการฝึกสมาธิตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไว้ในหลัก

สูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัย และเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ก็ทรงเป็นอาจารย์สอนวิชาดังกล่าวนี้ ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นพระองค์แรกและทรงสอนต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายปี จึงได้ทรงมอบหมายให้พระเถระ รูปอื่นทำหน้าที่สอนสืบต่อไป

ในชั้นแรก ได้พานิสิตที่ลงเรียนวิชานี้ไปเรียนที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้ทรงพระเมตตาบรรยายให้นิสิตฟังพร้อมทั้งทรงนำในการฝึกหัดทำสมาธิ ด้วยพระองค์เองตลอดมา กระทั่งทรงมอบหมายให้พระเถระรูปอื่นสอนแทน จึงได้ย้าย สถานที่เรียนมาที่หอประชุม

ใหญ่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และต่อมาได้ย้ายสถานที่ ไปที่วัดโสมนัสวิหาร ซึ่งสะดวก เงียบสงบ และเหมาะสมยิ่งกว่าที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในระยะแรกที่เปิดสอนวิชาการฝึกทำสมาธิ ๑ ดังกล่าวนี้ มีนิสิตที่สนใจลงทะเบียนไม่กี่คน และก็ค่อยเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ อย่างน่าสังเกต กระทั่งในปัจจุบัน มีนิสิตที่สนใจลงทะเบียน เรียนวิชานี้ นับจำนวนเป็นร้อย

ผลจากการที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ริเริ่มให้มีการสอนวิชาการฝึกทำสมาธิ ๑ ดังกล่าวนี้นี้ขึ้น ปรากฏว่า ต่อมาได้มีสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ตั้งแต่ระดับอุดมศึกษา ตลอดไปจนถึง ระดับมัธยมศึกษาและประถมศึกษา ให้ความสนใจในการสอนการฝึกหัดทำสมาธิตาม หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอันมากขึ้น กระทั่งในบางสถาบันก็ได้บรรจุวิชา การฝึกหัด ทำสมาธิไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนด้วย

นอกจากทรงได้รับอาราธนาให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาการฝึกทำสมาธิตามแนวพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์แล้ว ยังทรงได้รับอาราธนาให้บรรยายเกี่ยวกับการฝึกทำสมาธิแก่นิสิตนักศึกษาสถาบันอื่น ๆ ตลอดถึงแก่ข้าราชการและบุคลากรในหน่วยราชการและองค์กรอื่น ๆ อีกอย่างกว้างขวาง นับได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จ ๑ ได้ทรงเป็นผู้จุดประกายในการศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐานในหมู่พุทธศาสนิกชนทุกระดับ พระเกียรติคุณของเจ้าพระคุณสมเด็จ ๑ ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาเถระฝ่ายคันถธุระและทรงเชี่ยวชาญในฝ่ายวิปัสสนาธุระด้วย ก็ได้มีส่วนส่งเสริมให้เกิดความนิยมในการศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐานขึ้นในหมู่พุทธศาสนิกชนทุกระดับอย่างกว้างขวาง

ไม่เฉพาะแต่ในด้านวิปัสสนาธุระ คือการสอนการฝึกทำสมาธิกรรมฐานเท่านั้น แม้ในด้านปริยัติ คือการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนา เจ้าพระคุณสมเด็จ ๑ ก็ทรงได้รับการอาราธนาจากสถาบันการศึกษาและหน่วยราชการ องค์กรต่าง ๆ ไปทรงบรรยายหรือแสดงพระธรรมเทศนาอยู่เนือง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาเจ้าพระคุณสมเด็จ ๑ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงได้รับอาราธนาให้บรรยายเรื่องพระพุทธศาสนา อย่าง เป็นวิชาการแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2514 โดยทรง บรรยายเรื่อง “พุทธศาสนากับสังคมไทย” ในวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยร่วมกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

ในคำบรรยายเรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมไทย เจ้าพระคุณสมเด็จ ๑ ได้ทรงกล่าวถึง ความ เป็นมาของพระพุทธศาสนา คำสอนสำคัญบางข้อในพระพุทธศาสนา และความสัมพันธ์ของ พระพุทธ ศาสนากับสังคมไทย โดยทรงชี้ให้เห็นองค์ประกอบ ของสังคมไทยว่าประกอบด้วยระบบ ความเชื่อถือ ระบบความเคารพนับถือเชื่อฟัง ระบบความประพฤติ ระบบแสงบุญ ระบบบ้าน และวัด ระบบการ ปกครอง ระบบความเป็นไทย คำบรรยายของเจ้าพระคุณสมเด็จ ๑ เรื่อง ดังกล่าว นี้แม้จะเป็นเพียง คำบรรยายสั้น ๆ แต่ก็เป็นตัวอย่งที่แสดงให้เห็นถึงทรรคนะและความลึกซึ้ง ของพระองค์เกี่ยวกับเรื่อง พระพุทธศาสนา เรื่องสังคมไทย และเรื่องการศึกษา ได้เป็นอย่างดี

พระเกียรติคุณ

คุณค่าของงาน

งานของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ดังที่ได้นำเสนอมาแต่ต้นนั้น นับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในหลายด้าน กล่าวคือ

- ในด้านวิชาการ
- ในด้านการศึกษา
- ในด้านการปฏิบัติ

คุณค่าในด้านวิชาการ บทพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ทุกเรื่องล้วนทรงคุณค่าในเชิงวิชาการ เพราะการอธิบายคำสอนของพระพุทธศาสนาในแต่ละเรื่องแต่ละประเด็นนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ทรงใช้การวิเคราะห์วิจารณ์อย่างน่าสนใจยิ่ง เช่น ทรงวิเคราะห์คำว่า สังฆะ ธรรม ศาสนา ปัญญา เป็นต้น ทั้งในเชิงพยัญชนะและในเชิงความหมาย ซึ่งจะทำให้เราเข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ละเอียดและกว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งการวิเคราะห์ในหลาย ๆ เรื่องของพระองค์แสดงให้เห็นถึงพระทรรศนะและมุมมองของพระองค์ที่แตกต่างไปจากคนอื่น ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลจากการทรงศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างทั่วถึง ลึกซึ้ง ประกอบกับการทรงใช้วิจารณ์ญาณทั้งเชิงปริยัติและเชิงปฏิบัติ ตรวจสอบเทียบเคียงกัน จึงทำให้ธรรมอธิบายของพระองค์มีความแจ่มแจ้ง กะทัดรัด และเข้าใจง่าย

ผลงานอันเป็นบทพระนิพนธ์เกี่ยวกับคำสอนในพระพุทธศาสนาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ที่ทรงคุณค่าในทางวิชาการ เป็นต้นว่า เรื่องลักษณะพระพุทธศาสนา, สัมมาทิฐิ, โสฬสปัญหา, ทศบารมี ทศพิทธาธรรม, 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า พระนิพนธ์เหล่านี้ล้วนแสดงคำสอนชั้นสูงของพระพุทธศาสนา ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ได้ทรงนำมาอธิบายเชิงวิเคราะห์ เสมือนปอกเปลือกให้เราดูทีละชั้น ๆ จากชั้นนอกเข้าไปหาชั้นใน ทำให้เรามองเห็นอรรถหรือความหมายของธรรมที่พระพุทธศาสนา สอนทีละชั้น ๆ อย่างต่อเนื่อง จนสามารถสร้างความเข้าใจในธรรมนั้น ๆ ได้ด้วยปัญญาของตนเอง

นอกจากนี้ แนวการวิเคราะห์หรือแนวการอธิบายที่ปรากฏอยู่ในบทพระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ นั้น ยังเป็นการให้แนวในการวิเคราะห์ธรรมหรืออธิบายธรรม เพื่อความเข้าใจง่าย ทั้งในเชิงทฤษฎีและในเชิงปฏิบัติด้วย ผู้ที่มีแนวหรือมีหลักในการวิเคราะห์ธรรม อย่างถูกต้อง ย่อมจะก่อให้เกิดความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง หากตรงกันข้าม ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาผิดพลาดหรือไขว้เขว ฉะนั้น แนวหรือหลัก ในการวิเคราะห์ธรรม จึงเป็นเรื่องสำคัญในวิชาการทางพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่ง

คุณค่าในทางการศึกษา ผลงานอันดับแรกของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ที่นับว่าทรงคุณค่า ในด้านการศึกษา ก็คือผลงานอันเป็นบทพระนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเรื่องต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก พระนิพนธ์เหล่านี้ให้ความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งภาคปริยัติ (ภาคทฤษฎี) และภาคปฏิบัติ และให้ความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ระดับต้น ๆ จนถึงคำสอนชั้นสูง กล่าวคือ

พระนิพนธ์ที่อธิบายพระพุทธศาสนาอย่างง่าย เหมาะแก่เยาวชนหรือผู้เริ่มศึกษา พระพุทธศาสนาทั่วไป ก็เช่นเรื่อง หลักพระพุทธศาสนา เป็นการอธิบายพระพุทธศาสนา ประยุกต์กับชีวิตประจำ

วัน ประยุกต์กับเหตุการณ์และความรู้สมัยใหม่ ซึ่งง่ายต่อการทำ ความเข้าใจและนำไปปฏิบัติในชีวิตจริง

พระนิพนธ์ที่อธิบายพระพุทธศาสนาในระดับปานกลาง เหมาะแก่ผู้ใฝ่ศึกษาหรือประสงค์แสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องพระพุทธศาสนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็เช่นเรื่อง 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า เรื่องลักษณะพระพุทธศาสนา เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องคำสอนทั่วไปของพระพุทธศาสนาเป็นการอธิบายพระพุทธศาสนาในเชิงวิชาการ คือแสดงความเป็นเหตุเป็นผล (หรือที่นิยมเรียกกันสั้น ๆ ว่า เหตุผล) แสดงความสัมพันธ์โยงใยกันระหว่างองค์ธรรม เป็นต้น

พระนิพนธ์ที่อธิบายพระพุทธศาสนาในระดับสูง เหมาะแก่ผู้ต้องการศึกษาคำสอนชั้นสูง ของพระพุทธศาสนา ต้องการความรู้ความเข้าใจในคำสอนของ พระพุทธศาสนาอย่างละเอียด ถี่ถ้วนยิ่งขึ้น ก็เช่นเรื่อง สัมมาทิฏฐิโสฬสปัญหา เป็นต้น ซึ่งเป็นการอธิบายคำสอนชั้นสูง ของพระพุทธศาสนาในเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ ตามแนวของหลักฐานในพระคัมภีร์ประกอบ กับการพิจารณาไตร่ตรองด้วยพระปรีชาส่วนพระองค์ ในลักษณะที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “อัมมวิจยะ” หรือการวิจัยธรรม ผู้ที่อ่านหรือศึกษาพระนิพนธ์ประเภทนี้ จะต้องอ่านด้วยความไตร่ตรอง จึงจะได้รับอรรถรสของธรรมที่ทรงนำมาอธิบายนั้น

พระนิพนธ์อีกลักษณะหนึ่งที่น่าจะมีคุณค่าในด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก ก็คือพระนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติ หรือว่าเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่เรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้นิพนธ์ไว้จำนวนมากเช่นกัน การอธิบายธรรมภาคปฏิบัติหรือการอธิบายเรื่องของการปฏิบัติธรรมนั้น นับว่ายาก ยิ่งเป็นการปฏิบัติธรรมชั้นสูง ก็ยิ่งยากแก่การอธิบาย ฉะนั้น ผู้ที่จะสามารถอธิบายธรรมภาคปฏิบัติได้ดีจึงต้องเป็นผู้ปฏิบัติธรรมหรือมีประสบการณ์ในธรรมมาด้วยตนเอง เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงเป็นทั้งนักปรีชา (คือสำเร็จภูมิเปรียญธรรม 9 ประโยค) และทรงเป็นทั้งนักปฏิบัติ (คือทรงปฏิบัติสมาธิกรรมฐานต่อเนื่องมาโดยตลอด) จึงทรงสามารถอธิบายธรรมภาคปฏิบัติได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ทรงนำความรู้เชิงปรีชาและประสบการณ์ทางปฏิบัติมาประยุกต์อธิบายให้ผู้อ่าน/ผู้ฟังเข้าใจในธรรมปฏิบัติเรื่องนั้น ๆ ได้ง่ายขึ้น พระนิพนธ์ประเภทนี้ก็เช่นเรื่อง แนวปฏิบัติในสติปัญญา การปฏิบัติทางจิต ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมจิต เป็นต้น พระนิพนธ์เหล่านี้จึงนับว่าทรงคุณค่าสำหรับการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติ

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ก็ได้ให้หลักในการศึกษาพระพุทธศาสนา ภาคปฏิบัติไว้ว่า “อธิบายทั้งปวงก็เพื่อนำธรรมเข้าสู่จิตและปัญญา ได้ฟังได้อ่านแล้วก็ให้ทิ้ง ๆ ไปเสีย กำหนดไว้แต่ตัวธรรมแท้ ๆ จะไม่มีหนังสือมอง ตัวธรรมนี้อยู่ในความเข้าใจความจริง อาจอธิบายไม่ได้เพราะไม่มีภาษาจะอธิบาย”

ผลงานด้านพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในด้านการศึกษา พระพุทธศาสนา ทั้งในด้านปรีชาและในด้านปฏิบัติ

ผลงานของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งน่าจะมีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาคณะสงฆ์ นั่นคือ พระดำริเกี่ยวกับการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ หรือที่เรียกกันง่าย ๆ ว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ แต่เดิมา คณะสงฆ์โดยส่วนรวมยังมีทำที่ต่อการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งในทางลบ เพราะเห็นว่าเป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรศึกษาเล่าเรียนวิชาการทางโลกมากเกินไป ซึ่งไม่น่าจะเป็นผลดีต่อการปฏิบัติศาสนกิจของพระสงฆ์ ฉะนั้น มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง จึงไม่ได้รับการ

รับรองและไม่ได้รับการสนับสนุนจากคณะสงฆ์อย่างเป็นทางการตลอดมา เป็นเหตุให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งไม่อาจจะพัฒนาตนเองให้รุดหน้าไปได้ทั้งในทางวิชาการ และในทางบริหาร แต่ด้วยพระดำริและแรงผลักดันของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น จึงทำให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้รับการรับรองเป็น “การศึกษาของคณะสงฆ์” เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2512 ยังผลให้ทางราชการรับรองวิทยฐานะของผู้สำเร็จ การศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งสองแห่งเป็นครั้งแรกในเวลาต่อมา (คือ พ.ศ.2527) และต่อมามหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสอง แห่งก็ได้พัฒนาวิชาการให้ก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง คือได้เปิดหลักสูตรปริญญาโทขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2530

คุณค่าในด้านการปฏิบัติ ผลงานด้านพระนิพนธ์และการสั่งสอนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ให้สิ่งที่มีคุณค่าทั้งต่อวงการศึกษาและประชาชนทั่วไปอีกอย่างหนึ่ง นั่นคือ หลักหรือแนวทาง ในการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติ ที่นิยมเรียกกันว่า “การปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน” พระนิพนธ์เกี่ยวกับธรรมปฏิบัติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ดังที่ได้ระบุชื่อมาแล้วในตอนต้น นอกจากจะให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมหรือการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแล้ว ยังให้หลักการปฏิบัติหรือแนวปฏิบัติสมาธิกรรมฐานที่ผู้สนใจทั่วไปสามารถนำไปศึกษาและฝึกปฏิบัติได้ ด้วยตนเอง

คำสอนเรื่องการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานที่ทรงสอนนิตินักศึกษาหรือบุคลากรในหน่วยงานต่าง ๆ ดังเช่นที่ปรากฏในพระนิพนธ์เรื่อง “หลักการทำสมาธิเบื้องต้น” เป็นการแสดงให้เห็นว่า เรื่องการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น มิใช่เป็นเรื่องที่มุ่งผลเฉพาะการบรรลุธรรมขั้นสูง หรือบรรลุนิพพานเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่สำคัญและมีประโยชน์แม้ต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การศึกษา การทำงาน เป็นต้น เพราะจิตใจที่ได้รับการฝึกหัดนั้น ย่อมมีพลังที่จะระงับ อารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ ซึ่งเท่ากับสามารถควบคุมจิตใจของตนได้นั่นเอง และย่อมมี พลังสมาธิที่ขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการทำงานทุกด้าน

และในรายการบริหารทางจิต ที่ทรงแสดงทางสถานีวิทยุ อส พระราชวังดุสิต ทุกเช้าวันอาทิตย์ ต่อเนื่องกันมาเป็นเวลาหลายปีนั้น ก็ทรงแสดงให้เห็นว่า การฝึกสมาธินั้น มิใช่จำเป็นสำหรับผู้ใหญ่หรือว่าฝึกปฏิบัติได้เฉพาะผู้ใหญ่เท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่สามารถฝึก และควรฝึกตั้งแต่วัยเด็ก เพราะจิตทุกระดับควรได้รับการฝึกหัด ยิ่งฝึกหัดได้มากเท่าไร ผลดีก็เกิดขึ้นแก่ผู้ฝึกหัดมากเท่านั้น

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงทรงเป็นผู้ริเริ่มแนะนำเผยแพร่ให้คนทุกระดับทั้งวัยเด็กและวัยผู้ใหญ่ สนใจฝึกหัดปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน พร้อมทั้งทรงแนะนำวิธีการฝึกหัดที่เหมาะสมแก่คนในวัยนั้น ๆ ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาจิตใจ พัฒนาจริยธรรมคุณธรรม ซึ่งผลรวมก็คือการ พัฒนาชีวิตของคนทุกระดับให้ดีขึ้น แน่วพระดำริและแนวปฏิบัติดังกล่าวนี้ก็ได้รับการสาน ต่อกระทั่งเกิดเป็นความนิยมแพร่หลายไปทั่ว ทั้งในสถานศึกษาและในหน่วยงานต่าง ๆ ทั่วไป

คุณค่าของชีวิตที่ให้อะไรแก่แผ่นดิน

แม้ว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ในสมณเพศมาโดยตลอด แต่ความเป็นไปในพระชนมชีพของพระองค์สามารถยึดถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ดีได้สำหรับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เพราะแก่นแท้ของชีวิตหรือว่าส่วนที่เป็นความดีของชีวิต ที่ควรยึดถือเป็นแบบอย่างในการสร้างความดีให้แก่ตนเองและสังคมนั้นก็คือคุณธรรม และคุณธรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นคุณธรรมของบรรพชิตหรือคุณธรรมของคฤหัสถ์ก็คือคุณธรรมอันเดียวกัน เช่น เมตตา กรุณา

ไม่ว่าจะเป็นเมตตา กรุณา ที่มีอยู่ในจิตใจของพระหรือมีอยู่ในจิตใจของชาวบ้าน ก็เป็นเมตตา กรุณา อันเดียวกัน

พระประวัติชีวิตและผลงานของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ ให้สิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การยึดถือเป็นแบบอย่างของคนทั่วไป อย่างน้อย 2 ประการคือ ชีวิตแบบอย่าง และปฏิบัติแบบอย่าง

ชีวิตแบบอย่าง

ชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ นั้นก็ไม่แตกต่างไปจากชีวิตของคนทั่วไป คือมีทั้งผิดหวัง และสมหวัง มีทั้งสำเร็จและล้มเหลว มีทั้งดีใจและเสียใจ แต่โดยที่ทรงมีคุณธรรม หลายประการที่โดดเด่นเป็นแกนหรือเป็นแก่นของชีวิต ชีวิตของพระองค์จึงมีความสมหวัง มากกว่าผิดหวัง มีความสำเร็จ มากกว่าความล้มเหลว และมีความดีใจมากกว่าเสียใจกล่าวโดยรวมก็คือ ด้วยคุณธรรมอันเป็นแกนของชีวิตดังกล่าวพระองค์จึงทรงประสบความสำเร็จ หรือทรง เจริญก้าวหน้าไปตามครรลองของชีวิตจนถึงที่สุด ดังเป็นที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ หากวิเคราะห์ ตามที่ปรากฏในพระประวัติ ก็จะเห็นได้ว่า พระคุณธรรมที่โดดเด่นในชีวิตของพระองค์ ก็คือ

- อุดทน
- ใฝ่รู้
- กตัญญู
- ถ่อมตน
- คารวธรรม

พระคุณธรรมประการแรกที่ปรากฏเด่นชัดในชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ ก็คือ ความอดทน (ขันติ) เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ ทรงมีพระสุขภาพอ่อนแอไม่แข็งแรงมาตั้งเยาว์วัย และมี

ผลสืบเนื่องมา จนถึงเมื่อทรงบรรพชาเป็นสามเณร พระสุขภาพที่อ่อนแอ นับเป็นอุปสรรคสำคัญของการศึกษาเล่าเรียน พระองค์ต้องทรงใช้ความอดทนอย่างหนักจึงสามารถผ่านพ้นอุปสรรคแต่ละขั้นตอนมาได้ ทรงเล่าว่า บางครั้งเมื่อถึงเวลาสอบ ต้องทรงใช้ผ้าสักหลาดพันรอบอกหลายชั้น เพื่อไม่ให้เกิดอาการหนาวสั่น ในเวลานั้นสอบ นอกจากจะต้องอดทนต่อความไม่สมบูรณ์ของร่างกายแล้ว ยังต้องอดทนต่อเสียง ค้อนเคาะของเพื่อนร่วมสำนักอีกนานัปการ แต่สิ่งเหล่านี้แทนที่จะทำให้กำลังพระทัยลดน้อยลง แต่กลับทำให้ทรงรู้สึกว่าจะต้องมีความอดทนมากขึ้น

พระคุณธรรมที่โดดเด่นประการต่อมาก็คือ ความใฝ่รู้ (สิกขกามตา) เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ ทรงเป็นผู้ใฝ่รู้มาโดยตลอดแม้เมื่อทรงเป็นพระมหาเถระแล้ว พระอัครยาจารย์ใฝ่รู้ของพระองค์ ก็ไม่เคยจืดจางได้ทรงแสวงหาความรู้อยู่เสมอด้วยการทรงอ่านหนังสือ ทั้งที่เป็นหนังสือภาษาไทย และภาษาอังกฤษ หนังสือดีมีประโยชน์บางเรื่องที่ทรงอ่านแล้ว ยังทรงพระเมตตาแนะนำให้ ผู้ใกล้ชิดอ่านด้วย โดยมักมีรับสั่งว่า “เรื่องนี้เขาเขียนดี น่าอ่าน”

พระคุณธรรมข้อกตัญญู ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ๑ ทรงมี พระคุณธรรมข้อนี้อย่างเด่นชัด และทรงหาโอกาสสนองคุณของผู้ที่มีพระคุณต่อพระองค์ แม้เพียงเล็กน้อย

อยู่เสมอ ดังเช่น เมื่อทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร ก็ทรงรำลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ที่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นรูปแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะหาก ไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นรูปที่ 1 ก็คงไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร คือพระองค์เอง เป็นรูปที่ 2 ฉะนั้นเมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา จึงเสด็จไปถวายสักการะพระรูปสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ที่วัดราชสิทธารามเป็นประจำทุกปีตลอด

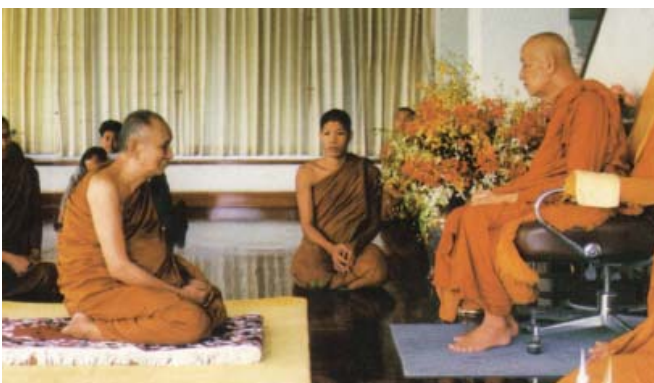
อีกกรณีหนึ่ง เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ และทรงได้รับแต่งตั้งเป็น เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารใหม่ ๆ (พ.ศ.2504) คราวหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราช (อยู่) วัดสระเกศ ได้ทรงปรารภกับพระองค์ด้วยความหวังใญ่ว่า “เจ้าคุณ จะเอาวัดบวรไว้อยู่หรือ” ซึ่งหมายความว่า จะปกครองวัดบวรนิเวศวิหารที่เป็นพระอารามหลวงที่สำคัญทั้งมีพระเถระที่มีอาวุโสมากกว่า อยู่มาก องค์ในขณะนั้นให้เรียบบร้อยได้หรือ ด้วยพระปรารภดังกล่าวนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (อยู่) ทรงมีพระเมตตาต่อพระองค์ จึงทรงรำลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระสังฆราช พระองค์นั้นอยู่เสมอ เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษาจึงทรงไปถวายสักการะ สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น นับแต่เมื่อยังมีพระชนม์อยู่และตลอดมาจนบัดนี้

พระคุณธรรมข้อถ่อมตน (นิวาตะ) เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงมีความถ่อมพระองค์มาแต่ต้น เพราะความถ่อมตน เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช จึงทรงเป็นพระเถระที่สงบเสถียร สำรวมระวัง ตรีสน้อย และไม่ชอบแสดงตน ดังเช่นในการสอนสมาธิกรรมฐาน พระองค์ก็ได้แสดงพระองค์ว่าเป็นผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญกว่าใคร ๆ แต่มักตรัสว่า “แนะนำในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติด้วยกัน”

บางครั้งมีผู้กล่าวถึงพระองค์ว่า เป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบจะทรงแนะนำ ไม่ควรกล่าวเช่นนั้น เพราะ “ใคร ๆ ไม่ควรที่จะอวดอ้างตนว่าเป็นครูอาจารย์ของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินทุกคนมีหน้าที่ต้องถวายงานสนองพระราชประสงค์เท่านั้น”

อีกตัวอย่างหนึ่ง เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมมาตั้งแต่ทรง ดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ และทรงเป็นตลอดมาทุกสมัย ในการประชุมมหาเถรสมาคม แต่ละคร้ง เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ประทับเก้าอี้ท้ายแถวเสมอ กระทั่งครั้งหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราช (จวน) วัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งทรงเป็นประธานกรรมการมหาเถรสมาคมในขณะนั้น ทรงทักแบบ สัพยอกด้วยพระเมตตาว่า “เจ้าคุณสนั่นโกลนิก กลัวจะเป็นสมเด็จพระสังฆราชหรือไม่”

พระคุณธรรมข้อคารวธรรม คือความเป็นผู้มีความเคารพต่อผู้ที่ควรเคารพ คารวธรรม ประการแรกของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ก็คือความเคารพในพระรัตนตรัย ความเคารพในพระพุทธเจ้านั้น ทรงแสดงออกด้วยการเคารพต่อพระพุทธรูปในทุกสถานการณณ์ ดังเช่น ทรงแนะนำภิกษุสามเณร อยู่เสมอ

ว่า การลงโบสถ์ทำวัตรเช้าค่านั้น ก็เหมือนการไปเฝ้าพระพุทธเจ้าประจำวันทำให้รำลึกถึง พระพุทธคุณ จิตใจไม่ห่างไกลจากพระธรรม ข้อที่ทรงแนะนำอีกประการหนึ่งก็คือ พระพุทธรูปไม่ควรตั้งวางในที่ต่ำ หรือในที่ที่จะต้องเดินข้ามไปข้ามมาเป็นต้น

ความเคารพต่อพระธรรมก็ทรงแสดงออกด้วยการเคารพต่อพระคัมภีร์ เช่นพระคัมภีร์ทาง พระพุทธศาสนาทุกชนิดทรงเก็บรักษาไว้ในที่สูงเสมอ ไม่เก็บไว้ในที่ที่ต้องเดินข้ามเดินผ่านเช่นกัน แม้หนังสือธรรมทุกชนิดก็ไม่ทรงวางบนพื้นธรรมดา ต้องวางไว้บนที่สูงเช่น บนโต๊ะ บนพาน เป็นต้น หากทรงเห็นใครวางหนังสือธรรมบนพื้น ก็จะตรัสเตือนว่า “นั่นพระธรรม อย่าวางบนพื้น”

ความเคารพในพระสงฆ์ ก็ทรงแสดงออกโดยทรงมีความเคารพต่อ พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ หรือที่เรียกกันว่า พระกรรมฐานเป็นพิเศษ เช่นเมื่อมีพระกรรมฐานเป็น อาคันตุกะ มาสู่พระอาราม แม้จะเป็นผู้ที่มิอาจุโสน้อยกว่าก็ทรงต้อนรับปฏิสันถารด้วยความเคารพ

พระคุณธรรมข้อนี้ที่ปรากฏต่อสาธารณชนทั่วไปก็คือ ทรงแสดงความเคารพต่อพระเถระ ผู้มีอายุโสมมากกว่าพระองค์ทุกรูป ไม่ว่าพระเถระรูปนั้นจะเป็นภิกษุธรรมดาไม่มียศศักดิ์ อะไรหากมีอายุโสมพรรษามากกว่า พระองค์ก็ทรงกราบแสดงความเคารพเสมอ เมื่อมีพระสงฆ์ จากที่ต่าง ๆ มาเข้าเฝ้า หากมีพระเถระผู้เฒ่ามาด้วย ก็จะทรงถามก่อนว่า “ท่านพรรษาเท่าไร” หากมีอายุ พรรษามากกว่า จะทรงนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะและทรงกราบตามธรรมเนียมทางพระวินัย

พระคุณธรรมเหล่านี้ ทำให้ชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ เป็นชีวิตที่งดงามหรือกล่าวอย่าง ภาษาชาวโลกก็คือ เป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ เป็นชีวิตที่สามารถยึดถือ เป็นแบบอย่าง ได้สำหรับทุกคน ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ไม่ว่าจะ เป็นชีวิตทาง โลกหรือชีวิตทางธรรม

ปฏิบัติแบบอย่าง

การกล่าวถึงพระคุณธรรมในชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ข้างต้นนั้น เป็นการมองชีวิตของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ในภาพรวมเช่นกับชีวิตของคนทั่วไปว่า ทรงมีอะไรบ้าง ทรงทำอะไรบ้าง แต่ถ้า มองชีวิตของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระสงฆ์รูปหนึ่ง ก็จะเห็นแบบอย่างของชีวิตในทางธรรมที่ชัดเจนอีกภาพหนึ่ง นั่นคือ **ปฏิบัติแบบอย่าง** สำหรับพระสงฆ์ทั่วไป พระปฏิบัติอันเป็นแบบอย่างดังกล่าวก็คือ

- ความเป็นผู้ทรงปริยัติและไม่ทิ้งปฏิบัติ
- ความเป็นผู้สำรวมระวังในพระวินัย
- ความเป็นผู้มักน้อยสันโดษ

พระปฏิบัติประการแรกคือ ทรงเป็นผู้ทรงปริยัติและไม่ทิ้งปฏิบัติ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงสำเร็จภูมิเปรียญธรรม 9 ประโยค อันเป็นขั้นสูงสุดของหลักสูตรการศึกษาด้านปริยัติของคณะสงฆ์ นอกจากจะทรงสำเร็จการศึกษาขั้นสูงสุดแล้ว ยังทรงใฝ่แสวงหาความรู้ทางพระพุทธศาสนา และความรู้ด้านอื่น ๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้ทางพระพุทธศาสนาหรือความรู้ทางธรรม นั้นพระองค์ทรงใช้การพิจารณาไตร่ตรอง เพื่อความแจ่มแจ้งในธรรมอยู่เสมอ ไม่ทรงถือพระองค์ว่า เป็นผู้รู้แล้ว แต่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นผู้กำลังศึกษา ดังที่มักทรงกล่าวในเวลาทรงสอนธรรม แก่คนทั้งหลายด้วยความถ่อมพระองค์ว่า “ในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติธรรมด้วยกัน”

แต่ในขณะเดียวกัน เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ก็ทรงเอาพระทัยใส่ในการปฏิบัติด้วยกล่าวคือ ทรงปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเป็นประจำอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าพระองค์จะประทับอยู่ในพระอาราม ที่อยู่ท่ามกลางบ้านเมือง ที่เรียกว่า “คามวาสี” แต่พระองค์ก็ทรงปฏิบัติพระองค์ตามอย่างของ พระที่ประจำอยู่ในวัดท่ามกลางป่าเขา ที่เรียกว่า “อรัญวาสี” กล่าวคือ ในตอนกลางวันก็ศึกษาธรรม ปฏิบัติกิจวัตรต่าง

ๆ ตอนกลางคืน ก็ทรงไหว้พระสวดมนต์ประจำวันแล้วทำสมาธิกรรมฐานอย่างน้อย 1 ชั่วโมงแล้ว จึงบรรทม ทรงตื่นบรรทมเวลา 3 นาฬิกาครึ่ง (อย่างพระวัดป่าทั่วไป) หลังจากทำกิจส่วนพระองค์เรียบร้อยแล้ว ทรงท้าวตรสวดมนต์ประจำวันแล้ว ทรงสวดพระสูตรต่าง ๆ บ้าง ทรงทบทวนพระปาติโมกข์ (เป็นตอน ๆ) บ้างแล้ว ทรงทำสมาธิกรรมฐานจนถึงรุ่งอรุณ จึงเสด็จออกบิณฑบาต แม้เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระราชาคณะแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ก็ยังเสด็จออกบิณฑบาต ยกเว้นวันที่มีศาสนกิจอื่น เพราะทรงถือว่าการเดินบิณฑบาตกิจวัตรของ พระและเป็นการออกกำลังไปพร้อมกันด้วย

การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงถือเป็นหน้าที่ที่ภิกษุสามเณรพึงปฏิบัติ ทรงแนะนำภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น เป็นการหางาน ให้ใจทำใจ จะได้ไม่ว่าง หากใจว่าง ใจก็จะฟุ้งซ่านวุ่นวายไปในเรื่องไม่เป็นเรื่อง ที่สำคัญคือ การ ปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน เป็นการรักษาใจให้สงบ ซึ่งจะช่วยให้ภิกษุสามเณรดำรงอยู่ในสมณเพศ อย่างเป็นสุข ภิกษุสามเณรที่ไม่เคยปฏิบัติสมาธิ กรรมฐานนั้น มักจะเป็นอยู่อย่างไม่เป็นสุข หรือที่สุขอยู่ไม่ได้ ก็ต้องลาสิกขาออกไป

ความเป็นผู้สำรวมระวังในพระวินัย หรือกล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ ความเคร่งครัดในพระวินัย พระปฏิบัติขานี้ย่อมเป็นที่ปรากฏต่อสายตาของคนทั่วไปผู้ได้เคยพบเห็นเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช เป็นต้นว่า ทรงเป็นผู้สงบนิ่ง พุดน้อย ไม่ว่าประทับในที่ใด ทรงอยู่ในพระอาการสำรวมเสมอ

ความเป็นผู้มักน้อยสันโดษ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเรียบง่าย แม้ที่อยู่อาศัยก็ไม่โปรดให้ประดับตกแต่ง ทรงเตือนภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า “พระเณรไม่ควรอยู่อย่างหรูหรา”

พระปฏิบัติขานี้ที่ปรากฏอย่างชัดเจนอีกอย่างหนึ่งก็คือ ไม่ทรงสะสม วัตถุสิ่งของที่มีผู้ถวายมา ก็ทรงแจกจ่ายต่อไปตามโอกาส ครั้งหนึ่ง มีผู้แสดงความประสงค์จะถวายรถยนต์สำหรับทรง ใช้สอยประจำพระองค์ เพื่อความสะดวกในการที่จะเสด็จไปทรงปฏิบัติภารกิจในที่ต่าง ๆ ส่วนพระองค์พระองค์ก็ตอบเขาไปว่า “ไม่รู้จะเอาเก็บไว้ที่ไหน” จึงเป็นอันว่าไม่ทรงรับถวาย

ในวโรกาสทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุ 80 พรรษา หลวงพ่อคุณ ปริสุทโธ ทูลถวาย จตุปัจจัยร่วมบำเพ็ญพระกุศล 7 ล้านบาท เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงอนุโมทนา ขอขอบคุณหลวงพ่อคุณแล้วตรัสกับหลวงพ่อคุณว่า “ขอถวายคืนร่วมทำบุญกับหลวงพ่อ ด้วยก็แล้วกัน” ก็เป็นอันว่า ทรงรับถวายแล้วก็ถวายคือกลับไป

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทรงเตือนภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า “เป็นพระต้องจน” และไม่เพียง แต่ทรงสอนผู้อื่นเท่านั้น แม้พระองค์เองก็ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นพระที่จนเหมือนกัน ครั้งหนึ่ง หลังจากทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้วไม่นานนักศิษย์ใกล้ชิดคนหนึ่ง มากกราบทูลว่า “ขณะนี้วัด.....ที่เมืองกาญจนบุรีกำลังสร้างสะพานข้ามแม่น้ำ เกือบจะเสร็จแล้ว ยังขาดเงินอีกราว 7-8 แสนบาท อยากกราบทูลได้ฝ่าพระบาทเสด็จไปโปรดสักครั้ง สะพาน จะได้เสร็จเร็ว ๆ ไม่ทราบว่าได้ฝ่าพระบาทจะพอมีเวลาเสด็จได้หรือไม่ กระหม่อม” เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ตรัสตอบว่า “เวลานะพอมี แต่เงินตั้งแสนจะเอาที่ไหน เพราะพระไม่มีอาชีพการงานไม่มี รายได้เหมือนชาวบ้าน แล้วแต่เขาจะให้”

พระปฏิบัติขานี้ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ในฐานะที่ทรงเป็นพระรูปหนึ่ง จึงเป็นที่น่าประทับใจ เป็นพระปฏิบัติที่ควรแก่การยึดถือเป็นแบบอย่าง

ปริญญาคุณวุฒิปันติกิตติมศักดิ์

- พ.ศ. 2529 มหาวิทยาลัยรามคำแหง ถวายปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
- พ.ศ. 2532 มหาวิทยาลัยมหิดล ถวายปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
- พ.ศ. 2533 มหาลุพาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย
ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
- พ.ศ. 2537 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต
กิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา
- พ.ศ. 2538 มหาวิทยาลัยนเรศวร ถวายปริญญาการศึกษาคุณวุฒิปันติกิตติมศักดิ์
สาขาบริหารการศึกษา
- พ.ศ. 2539 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต
กิตติมศักดิ์
- พ.ศ. 2541 มหาวิทยาลัยขอนแก่น ถวายปริญญาคุณวุฒิปันติกิตติมศักดิ์
สาขาภาษาไทย
- พ.ศ. 2543 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต
กิตติมศักดิ์
- พ.ศ. 2545 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต
กิตติมศักดิ์

